

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN HAKLARI

A. Sena BİLGİN

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN HAKLARI

A. Sena BİLGİN

Editör. Doç. Dr. Fatma Ülkü YILDIZ

Özel Gereksinimli Çocukların Hakları
A. Sena BİLGİN

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Editör: Doç. Dr. Fatma Ülkü YILDIZ
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı: Aralık 2025
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN: 978-625-8734-68-3

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
ÖZEL GEREKSİNİM KAVRAMI VE KAPSAMI.....	5
Özel Gereksinim.....	11
Disability (Engellilik).....	11
Handikap	13
ULUSLARARASI KURULUŞLARIN.....	14
ÖZEL GEREKSİNİMLE İLGİLİ YAKLAŞIMLARI	14
Birleşmiş Milletler.....	14
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO-International Labour Organisation)	16
ÖZEL GEREKSİNİMLİLİK ORANLARI	17
ENGELİ BULUNAN BİREYLERİN ÖZEL GEREKSİNİMLERİ	21
ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERE YÖNELİK AYRIMCILIK.....	26
ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN HAKLARINI ELDE ETMEDE YAŞADIKLARI ZORLUKLAR	28
ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN AİLELERİ	31
ÇOCUK HAKLARI	35
ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN HAKLARI.....	43
Özel Gereksinimli Bireylerin Haklarının Kapsamı	43
Çocukluk Hakkı.....	47
Bir Kimliğe Sahip Olma Ve Bir Ailenin Parçası Olma Hakkı	48
Eğitim Hakkı	48
Ayrımcılığa Maruz Kalmama Hakkı	49
Özel Gereksinimlilerin Haklarına Saygı Gösterilmesi Hakkı	49
Sağlık Hizmetlerine Erişim Hakkı.....	50
Özel Eğitim Hakkı.....	50
SONUÇ	52
KAYNAKLAR	54

GİRİŞ

Çocukların hakları, en temel insan haklarından biri olarak kabul edilmektedir (Akyüz, 2012). Çocuk hakları, çocukların sağlıklı ve güvenli bir ortamda yaşama haklarını koruyan, geliştiren ve destekleyen temel insan haklarını kapsamaktadır ve tüm çocukların eşit haklara sahip olması gerektiği Çocuk Hakları Sözleşmesi ile tüm dünya ülkeleri tarafından kabul edilmiştir (UNICEF, 2004). Çocukların güçlü, fiziksel olarak sağlıklı, zihinsel olarak sağlıklı, gelişim özellikleri açısından normal sınırlarda olan, toplumun ihtiyaç duyduğu beceri ve motivasyonlara sahip olan bireyler olması için öncelikle çocukların temel haklarının korunması ve çocukların ülke politikaları ile desteklenmesi gerekmektedir (Adhav, 2016).

Dünyada yaklaşık 2,3 milyar çocuk bulunmaktadır ve bu nüfus toplam insan nüfusunun neredeyse üçte birini oluşturmaktadır. Çocuklar kanunlara göre ülkelerinde reşit olma yaşının altında, genellikle 18 yaşında olan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Yaşları ne olursa olsun, yetişkinler gibi tüm çocuklar da temel insan haklarına sahiptir (Karakaş ve Çevik, 2016).

Büyüme döneminde tüm çocukların gelişimi için eşit fırsatlara sahip olmak tüm dünya ülkelerinin en temel hedefi olmalıdır, çünkü bu eşitsizliği azaltma ve sosyal adaleti sağlama yönündeki büyük amaca hizmet eder (Uçuş ve Şahin, 2012). Her ülkedeki çeşitli yasalar ve tüm dünya ülkelerinin onayladığı Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde sağlanan hak ve yetkiler, çocukların en temel haklarını tüm dünya genelinde büyük ölçüde garanti altına almaktadır (Kosher vd., 2019).

Çocuklar toplumun geleceğidir ve çocukların iyi bir şekilde yetiştirilerek korunması toplumun geleceğini de belirlemektedir. Çocukların temel haklarına yönelik ilkelerin benimsenmesi çocukların fiziksel, duygusal ve zihinsel gelişimlerinin de desteklenmesini sağlamaktadır (Flekkoy & Kaufman, 1997). Çocuklar, fiziksel ve zihinsel olarak olgunlaşmamış olması sebebiyle, doğum öncesinde ve sonrasında uygun yasal korumayı da içeren özel güvencelere ve bakıma ihtiyaç duymaktadırlar. Aynı zamanda çocukluk dönemleri, zihinlerin, bedenlerin ve kişiliklerin oluşmaya başladığı, geçici yoksunluğun bile insan gelişiminde ömür boyu

hasara ve çarpıklığa neden olabileceği dönemleri kapsamaktadır. Çocukluğun bu hayati ve hassas yılları, yetişkin dünyasının en büyük hatalarından ve kötülüklerinden insanî açıdan mümkün olduğu ölçüde korunmalıdır (Cousins & Milner, 2007).

Çocuk hakları konusu; 19. yüzyılın ortalarında çocuğun ayrı hukuki statüsüne ilişkin yeni bir farkındalığın ortaya çıkmasıyla gündeme gelmeye başlamıştır. Basılı ve görsel yayınlarla çocuklara verilen değer konusundaki çalışmaların da desteğiyle 20. Yüzyıl; çocukların insan hakları alanında en önemli değişimlerinin oluşmasında önemli bir dönem olmuştur. Böylece bir hukuk dalı olarak 'Çocuk Hukuku' ortaya çıkmış ve çocukları korumaya yönelik çeşitli uluslararası sözleşmeler ve devletlerin kanunları ortaya çıkarak dünya genelinde farkındalık oluşmaya başlamıştır (KidsRights Index Report, 2023).

1989 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocukların farklı haklarını merkezine almaktadır. Bildirge ve Sözleşme gibi büyük uluslararası belgeler, çocuk içtihatlarının merkezinde yer almaktadır. Ancak bu iki belgenin ötesinde çocuklar, dünyanın çocuğa yönelik mevcut eğilimiyle de ilişkilidir. Her ülke, henüz doğmamış bebekten, gençliğin dünyada çalışabileceği bir yer oluşturmak için çabalayan ergen kişiye kadar, çocuklara yönelik ciddi ve uygulamaların titizlikle belirlendiği bir ilgi göstermek zorundadır (Harcourt & Hägglund, 2013).

Çocuk hakları, özel koruma ve bakım hakları çerçevesinde çocukların biyolojik ebeveynleriyle ilişki kurma hakları, insan kimliği ve temel gıda ihtiyaçları, çocuğun yaşına ve gelişimine uygun ücretli eğitim, sağlık bakımı ve ceza kanunları, evrensel devlet hakları da dahil olmak üzere çocukların algılanan tüm insan haklarını içermektedir (Gezen, 2023; Ladd, 2002).

Çocuk hakları tüm çocuklar için geçerlidir. Çocuğun sağlık durumu ya da sosyal gelişimi ne olursa olsun her çocuğun temel hakları bulunmaktadır. Özel gereksinimli çocuklar diğer çocuklarla aynı haklara ve aynı ihtiyaçlara sahiptir. Yalnızca korunma ve yardıma değil, aynı zamanda topluma tam katılım hakkına da sahiptirler. Engelli çocukların da herkes gibi fikirlerini ifade etme, kendilerini etkileyen karar alma

süreçlerine katılma, kapsayıcı eğitim alma ve şiddet ve istismardan korunma hakları bulunmaktadır (Douzinas, 2015).

Avrupa Birliği Ekonomik Sosyal İşler ve Engelliler Dairesi Başkanlığı; özel gereksinimli çocukları ilgilendiren bütün uygulamalarda çocuğun üstün yararının eses alınması gerektiğini ifade etmektedir. (un.org). Benzer şekilde Avrupa Konseyi, özel gereksinimli çocuklara ve gençlere özel olarak odaklanarak, özel gereksinimli kişilerin haklarını ve topluma tam katılımını desteklemektedir (World Social Report, 2023). Ayrıca özel gereksinimli çocukların ve gençlerin topluma tam katılımının sağlanmasına ilişkin Avrupa Konseyi tavsiye kararı, özel gereksinimli çocukların ve gençlerin toplumun tam teşekküllü üyeleri olarak kaliteli bir yaşam arayışında karşılaşılabilecekleri olası zorlukları kabul etmektedir. Bu nedenle Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından, tüm dünya ülkelerindeki hükümetleri; insan haklarından insan haklarından **eksiksiz ve ayırım yapılmaksızın yarar sağlayabilmeleri** için özel gereksinimli çocuklar için uygun önlemleri almaya çağırılmaktadır (World Health Organization, 2021).

Ayrıca Birleşmiş Milletlerin insan ve çocuk haklarıyla ilgili kararlarını onaylayan taraf devletler, özel gereksinimli çocukların tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden diğer çocuklarla eşit bir şekilde tam olarak yararlanmasını sağlamak için gerekli tüm önlemleri alma ile ilişkili maddeleri onaylamışlardır. Özel gereksinimli çocukları ilgilendiren tüm eylemlerde çocuğun yüksek yararı temel ilke olarak Kabul edilmektedir (World Social Report, 2023). Buna ek olarak taraf devletler, özel gereksinimli çocukların, kendilerini etkileyen tüm konularda görüşlerini özgürce ifade etme hakkına sahip olmalarını, görüşlerine yaşları ve olgunluklarına uygun olarak gereken ağırlığın verilmesini, diğer çocuklarla eşit bir şekilde olmalarını ve özel gereksinimli çocukların kendilerine “engellilik hakları” tanınmasını sağlamayı ve bu hakkın gerçekleştirilmesi için yaşa uygun yardım yapılmasını sağlamayı onaylamışlardır (UNICEF, 2004).

Günümüzde dünya genelinde sadece savaşlarda değil aynı zamanda insan haklarını savunduğunu iddia eden bazı ülkeler arasında da özel gereksinimli çocukların ve gençlerin hakları sıklıkla dikkate alınmamaktadır. Bazı ülkelerde, özel

gereksinimli çocuklarla hiç ilgilenmemiş insanlar, onların da diğer çocuklarla aynı temel insani sıcaklık, güvenlik, sevgi, oyun, eğitim gibi ihtiyaçlarının bulunduğunu gözardı etmektedirler. Özel gereksinimli çocuklara yönelik olan bu ihmal, günümüzde pek çok yerde halâ insan haklarına saygı duyulmadığını göstermektedir ve özel gereksinimli çocukların haklarının listede son sırada yer aldığını da açıklamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada özel gereksinimli çocukların genel gelişim özelliklerine yer verilmiştir ve ardından özel gereksinimli çocukların haklarına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

ÖZEL GEREKSİNİM KAVRAMI VE KAPSAMI

Özel gereksinimli bireylerin dünya genelinde oranı %12'dir (Human Resources, 2023). Her toplumda farklı bir özel gereksinimi bulunan birey bulunmaktadır ve insanların özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının bilinçli olması isteniyorsa her yaştaki bireye özel gereksinimli olma ve engellilik hakkında daha fazla bilgi verilmesi gerekmektedir. İnsanlar birinin neden farklı olduğunu bildiklerinde, daha fazla bilgiye sahip olduklarında, başkalarını kabul etmeleri ve hayatlarındaki engelleri kaldırmaları daha kolay olmaktadır (World Report on Disability, 2011).

Genel olarak özel gereksinim durumları ve insanların günlük işlerinde karşılaşacakları spesifik sorunlar hakkında bilgi yetersizliği bulunmaktadır. Ancak daha fazla bilgi bulunması mutlaka daha fazla “engellilik ve özel gereksinim farkındalığı” anlamına gelmemektedir. İnsanlar engelli, özürlü, sakat, farklı gibi sözcükleri kullanmaktadırlar ve bunların bir kısmı da aslında başlı başına bir tür ayrımcılığı ima etmektedir. Ayrıca, hem hastalık hem de sakatlık anlamına gelen “illet” sözcüğünden türemiş olan “alil” ve “malul” gibi terimler de kullanılmaktadır. Sakat kavramına yakın anlamlı olarak değerlendirilen; aksak, ahraz (dilsiz), alil, apışak, bacaksız, bastıbacak, çağanozvari, çalık, çolak, damlalı, dilsiz, düztaban, ebkem, felçli, genzek, inmeli, kambur, kolsuz, kötürüm, makrosefal, mefluç, menzul, mikrosefal, nüzüllü, paytak, sağır, sarsak, sökel, topal, yangaboz, yarım (kişi), yatalak ve çarpık gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu kelimelerin her biri, her kişinin onları nasıl yorumladığına veya algıladığına bağlı olarak farklı çağrışımlara sahiptir. Engelli olmak ya da özel gereksinimli olmak tanımına ilişkin oldukça net yaklaşımların bulunması önemlidir (United Nations Disability Inclusion Strategy, 2022).

Tarihsel olarak engelli olmak ya da özel gereksinimlerin bulunması durumu; engellilerin yaşadığı bir eksiklik veya dezavantaj olarak görülmüştür. Bu durum aslında özel gereksinimli bireylerin topluma uyum sağlama yükünü artırdığı anlamına gelmektedir. Evrensel olarak, tüm insanların farklı olduğu ve toplumun,

insanların farklılıklarını benimsemeye hazır olması gerektiğini savunan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Özsenol ve Isıkhhan, 2003).

Genel olarak toplumda bir engeli bulunan birey ile nasıl ilgilenilmesi gerektiği bilinmemektedir. Herhangi bir engeli bulunan özel gereksinimli bir birey görüldüğü zaman dikkatli bir şekilde, üstelik defalarca bakılması, hem engeli bulunan bireyi hem de yanındakileri rahatsız etmektedir. Acıyarak bakılması ya da duyarsızlık, özel gereksinimi bulunan bireylerin sıklıkla rahatsızlık hissettikleri durumlardan biri olmaktadır. Ayrıca bazı toplumlarda özel gereksinimli bireyler muhtaç ve zavallı görülmektedir ve bu bireylerin bir şeyleri başarabileceğine inanmayan, cinsiyet farklılıkları ve insan ilişkileri açısından özel gereksinimli bireylerin durumu hakkında önyargıları bulunan bireyler bulunmaktadır. Bazı yerlerde özel gereksinimi bulunan bireyler aşağılanmakta, küçümsenmekte ve rencide eden sözlerle maruz kalmaktadırlar. Toplumda bazıları tarafından da gereksiz şekilde aşırı korumacı tavırlarla karşılanması da özel gereksinimli bireylerin hassasiyetlerinden biridir. Özellikle bedensel bir engeli bulunanlar için fiziksel düzenlemelerin bulunmaması da zor durumda kalmalarına neden olmaktadır (Öztabak, 2017).

Özel gereksinimli bireylere yönelik yaklaşımlar son yıllarda sosyal modeller kapsamında daha insanî hale gelmiştir. Yaşam haklarının ihlal edildiği dönemlerden, bireylerin rehabilite edildiği ve yaşam isteğinin artırılarak çalışma yaşamına ve topluma entegrasyonlarının desteklendiği bir aşamaya geçilmiştir. 20. yüzyılın başlarına dek özel gereksinimli bireylere yönelik çalışmalar, tıbbi müdahale, rehabilitasyon ve özel eğitimle sınırlı kalmış; ancak toplumların sosyalleşme süreçlerinin ilerlemesiyle birlikte bu bireylerin yalnızca tedavi, rehabilitasyon ve eğitim hizmetlerinden değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel düzenlemelerden de yararlanarak yaşamın içinde daha etkin yer almaları sağlanmış ve böylece yeni bir sosyal model ortaya çıkmıştır. (Kamuda Engelli İstihdamının Analizi Raporu, 2015). Oklin ve Predger'in (2003) geliştirdiği şemaya temel alınarak özel gereksinimli bireylere ilişkin yaklaşımlar Tablo 1'de yer almaktadır (Timur-Taşhan ve Erci, 2018).

Tablo 1. özel gereksinimli bireyler üzerinde yaklaşımlar

Özel gereksinimli bireylere eski yaklaşım	Özel gereksinimli bireylere yeni yaklaşım
-Tıbbi model temeldir -Hastalık esastır, sadece patolojik duruma odaklanılmıştır -Engellilik durumu, normalde sapma ya da bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir -Özel gereksinimleri olan bireyler ailelerine yük olarak görülür ve bu bireylerin aileleri de sürekli risk altında olarak görülür -Engel neden olan durumun genellikle başlangıcıyla ilgilenilir -Sıklıkla kişisel ve psikolojik özelliklerle ilgilenilir -Karşılaştırma yapmak için herhangi bir engeli bulunmayan bireyler temel alınır -Özel gereksinimli bireylerin dahil edilmediği bir sosyal toplum vardır	-Sosyal model ve sosyal yaklaşım vardır -Yaşam süreci içerisinde değerlendirme yapılır ve özel gereksinimli bireyler de bu sürece dahil edilir -Özel gereksinimli olma durumunun uzun bir süreç olduğu kabul edilir -Toplumda özel gereksinimli bireylere yönelik olaylar değerlendirilerek yeni, güncel ve etkili önlemler alınır -Özel gereksinimli bireylerin sağlık, eğitim, ekonomik hakları ön planda tutulur -Politikalar oluştururken ve yasal süreçlerde özel gereksinimli bireylerin haklarını kazanmaları ve bu bireylerin sorunlarının çözülmesine yönelik stratejiler dikkate alınır -Özel gereksinimli bireyler toplumla iç içedir

Bilgi ve tutumlar, hizmet sunumunun ve toplumsal yaşamın tüm alanlarını etkileyen önemli çevresel faktörlerdir. Farkındalığın artırılması ve olumsuz tutumlarla mücadele edilmesi genellikle engelli kişiler için daha erişilebilir ortamlar yaratmanın ilk adımlarıdır. Olumsuz imgeler ve dil, stereotipler ve damgalama dünya çapında engeli bulunan, özel gereksinimli kişiler için varlığını sürdürmektedir. Olumsuz tutum ve davranışlar, engelli çocuk ve yetişkinler üzerinde olumsuz etki yaratarak, düşük benlik saygısı ve katılımın azalması gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Uzunoğlu, 2019).

Engelleri nedeniyle tacize uğrayan kişiler bazen bir yere gitmekten, rutinlerini değiştirmekten, hatta evlerinden ayrılmaktan bile kaçınmaktadırlar. Engelin bulunması genellikle iş göremezlik ile eşdeğer tutulmaktadır. Sağlıkla ilgili damgalanmaya ilişkin bir inceleme, etkinin farklı ülkelerde ve sağlık koşullarında oldukça benzer olduğunu ortaya çıkarmıştır (Clini, 2009). Benzer şekilde düşük gelirli bir ülkede çocukların erken gelişimini desteklemek için ebeveyn temelli bir müdahalenin randomize çalışmasını içeren ve 10 ülkede yapılan bir araştırma, genel kamuoyunun zihinsel engeli olan kişilerin yeteneklerini anlama konusunda eksik olduğunu ortaya çıkarmıştır (Rahman, 2009).

Tıbbi yaklaşımlar, pek çok engelliliğin kronik olduğu ve "düzeltilemeyeceği" ve birçok engelli insanın "tedavi" konusunda vazgeçme eğiliminde olduğu eğilimindedir. Buna karşılık, engelliliğin "sosyal modeli", "sorunun" toplum ve engelli insanların önüne yerleştirdiği fiziksel veya tutumsal engeller olarak kabul etmektedir. Whaley ve diğer araştırmacılar (2024), değişmesi gerekenin kişiler değil, bu engeller olduğunu belirtmektedirler. Önemli olan, engelliliğin kendisinin bir sorun olmadığına farkına varmaktır. Özel gereksinimli olma; insan deneyiminin doğal bir parçasıdır. Geleneksel olarak toplumlarda engelliliğe çoğunlukla tıbbi model kullanılarak yaklaşılmaktadır; ancak sosyal model, engelliliğin diğer eşitsizliklerle nasıl kesiştiğini ve bunlardan kaynaklandığını anlamak açısından kritik öneme sahiptir (Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı, 2023).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocukların farklı haklarına odaklanmaktadır. Bildirge ve Sözleşme gibi büyük uluslararası belgeler, çocuk içtihatlarının merkezinde yer almaktadır. Ayrıca özel gereksinimli çocukların ve gençlerin topluma tam katılımının sağlanmasına ilişkin Avrupa Konseyi tavsiye kararı, özel gereksinimli çocukların ve gençlerin toplumun tam teşekküllü üyeleri olarak kaliteli bir yaşam arayışında karşılaşılabilecekleri olası zorlukları kabul etmektedir (Öztabak, 2017).

Engellilik, “vücut işlevlerinde azalma veya bozukluk”; “aktivitelerin sınırlı olması” ve “günlük yaşama katılımında kısıtlı olma” kavramlarını kapsayan üç işlevsellik alanının herhangi birinde veya hepsinde karşılaşılan zorlukları ifade eden bir terimdir (World Report on Disability, 2011). International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF), bu sınıflandırma ile engelliliğin oluşmasında çevresel faktörleri vurgulamaktadır. ICF’de engel durumlarını ve vücut işleyişiyle ilgili sorunlar üç alanda kategorize edilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Engellilik ve sağlığın uluslararası sınıflandırılması

Impairments (vücut işlevlerinde azalma veya bozukluk)	Vücut fonksiyonundaki problemler veya vücut yapısındaki değişikliklerdir (örneğin felç veya körlük)
Activity limitations (aktivitelerin sınırlı olması)	Aktivitelerin gerçekleştirilmesindeki zorluklardır (örneğin yürüme veya yemek yemede zorluk)
Participation restrictions (Kısıtlı olma)	Yaşamın herhangi bir alanına katılımı ilgili sorunlardır; (örneğin, günlük yaşam aktivitelerini ve özbakımını yapamama)

Vücut işlevleri ve aktivitelerdeki kısıtlılıklar, çevresel kolaylaştırma gibi düzenlemelerle özel gereksinimli bireyler için olumlu hale getirilebilmektedir. Özel gereksinimli bireylerin haklarının korunması bu açıdan temel bir görevdir ve hem tarafsız bir dil benimsenmesini hem de engelliliğin türü ve nedeni

arasında ayırım yapılmamasını gerektirmektedir (United Nations Disability Inclusion Strategy, 2022). Engel ya da özel gereksinim durumunun, bireysel, sosyal ve toplumsal sonuçlar doğuran bir olgu olarak ele alındığı kabul edilmektedir (Mergan, 2022).

Özel gereksinimli olma durumu, kişinin engelinin doğasından etkilenmektedir. Cinsiyet, yaş, etnik köken ve kültürün de bireyin özel gereksinimli olma deneyimi üzerinde derin ve karmaşık bir etkisi olabilir. Bedendeki herhangi bir organdaki veya sistemdeki bir bozukluk entelektüel, psikiyatrik, fiziksel, nörolojik veya duysal olabilir ve geçici, aralıklı veya sürekli olabilir. İnsanlar bir kaza veya hastalık nedeniyle özel gereksinimli olabilir ve/veya kişi vücudunda işlevsel birğa neden olan bir engel durumu ile birlikte doğabilir. Özellikle yaşın artmasıyla birlikte çoklu bozukluklar yaygındır (Çitil ve Üçüncü, 2018).

Özel gereksinimli kişilerin çalışma ve istihdam hakları sıklıkla reddedilmektedir. Bu kişiler, özellikle de özel gereksinimli kadınlar, herhangi bir engel durumu olmayan akranlarına kıyasla daha yüksek oranlarda işsizlik, ekonomik hareketsizlik ve sosyal koruma eksikliği yaşamaktadır. Özel gereksinimli bireylerin çalışma haklarına kavuşmalarını sağlamanın öneminin yanı sıra, katılımın ekonomik ve ticari nedenleri de vardır. Bunlar arasında bir bütün olarak ekonomilere sağlanan faydalar, farklı uygulamaları benimseyen işletmeler ve engellilerin kendileri yer almaktadır (Öztabak, 2017).

Toplum, özel gereksinimleri olan bireylerin yeterince dikkate alındığı bir ortam sağlamadığı takdirde bu kişiler engeli olan bireyler olarak değerlendirilmektedir. Bu bireyler topluma katılımlarının önünde önemli engellerle karşılaşmaktadırlar. Özel gereksinimleri bulunan bireyler çeşitliliğe sahip bir azınlıktır ve bunlar aynı zamanda etnik grupların üyeleri, işsizler, düşük gelirli kişiler de olabilmektedirler (Gökbay, Ergen ve Özdemir, 2011).

Özel Gereksinim

“Özel gereksinim” ifadesi; bireydeki hafif düzeydeki yetersizlik ve işlev bozukluklarını ve ileri düzeydeki yetersizlikleri ve bedendeki işlevlerde bozukluklara neden olan genel bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bireydeki zihinsel, sosyal, bilişsel sorunlar, bireyin dikkat ile ilişkili sorunları ve öğrenme ile ilişkili güçlüğü, görme duyusuna ilişkin kısmî veya tam görme yetersizliği, uzun süreli süregelen hastalıklar, besin alerjileri ya da bedenindeki bazı organların hareket edememesi gibi pek çok kavram özel gereksinim olarak ifade edilmektedir ve bireyin desteğe gereksinimlerinin bulunması şeklinde değerlendirilmektedir (Coşkun, 2010). “Özel gereksinimli bireyler” teriminin daha iyi anlaşılması için konuya ilişkin diğer bazı terimlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Disability (Engellilik)

Engellilik, fiziksel, duysal, zihinsel, iletişimsel, eğitimsel veya psikolojik yeteneklerden birinde kalıcı veya uzun süreli tam veya kısmi bozukluktur (Sosyal ve ekonomik çevrenin getirdiği sınırlamaları dikkate alan bu tanım oldukça kapsamlıdır. İnsanlar fiziksel, zihinsel veya duysal bozukluklar, tıbbi durumlar veya akıl hastalıkları nedeniyle engelli olabilmektedir. Bu tür bozukluklar, koşullar veya hastalıklar doğası gereği kalıcı veya geçici olabilmektedir. Engellilere yönelik bazı uluslararası kuruluşlar bu tanıma, insanların günlük yaşamlarında bir veya daha fazla temel faaliyeti gerçekleştirebilmelerinin sosyal ve ekonomik çevreden kaynaklanabileceği, sınırlanabileceği veya ağırlaşabileceği gerçeğini de eklemektedir (United Nations Disability Inclusion Strategy, 2022).

Engel, beden veya zihin ile ilişkili vücuttaki herhangi bir yetmezliğin bulunmasına bağlı olarak bireyin fiziksel ve sosyal çevre ile etkileşiminin ve bireyin özbakım gibi gereksinimlerinin yanısıra toplum içindeki rollerini yerine getirme sırasında karşılaştığı sorun ya da zorluk olarak tanımlanabilir (United Nations Disability Inclusion Strategy, 2022). Engel durumu; sosyal ve çevresel

engeller nedeniyle toplumda başkalarıyla eşit düzeyde yer alma fırsatlarının kaybı veya sınırlandırılmasını içeren bir ifade olarak kullanılmaktadır. Örneğin tekerlekli sandalye ile bir yere ulaşım sağlayan bir bireyin rampalı bir yola veya özel engelli asansörüne gereksinimi bulunmaktadır (Burcu, 2011). Engeli bulunan bir birey toplu taşıma araçlarına binerken veya yolda yürürken başka bir bireyin desteğine ihtiyaç duyabilmektedir. Benzer şekilde görme engeli bulunan bir birey, brail alfabesi dışındaki yazıları okuma için sesli cihazlara veya başka bireylerin desteğine ihtiyaç duyduğu için bir engelinin bulunduğu şeklinde değerlendirilmektedir (Çitil ve Üçüncü, 2018).

Yetersizlik durumunun, birey açısından engel oluşturan ek sorunlara dönüşme ihtimali bulunmaktadır. Örneğin kaza nedeniyle bacaklarını kaybederek tekerlekli sandalye kullanmak zorunda kalan bir kişinin, toplu taşımaya bağımsız şekilde erişime imkân tanıyan düzenlemeler olmadığı takdirde toplumsal yaşama katılımının zorlaştığı ve başkalarının desteğine ihtiyaç duyabildiği görülmektedir (Krahe & Altwasser, 2006).

Engellilik durumu doğuştan mevcut olabileceği gibi kişinin yaşamı boyunca da ortaya çıkabilmektedir. Engellilik, özel gereksinimli olma, aktivite sınırlamalarını ve katılım kısıtlamalarını kapsamaktadır. Engel olarak ifade edilen durumlar fiziksel, duysal ve bilişsel veya gelişimsel engelleri içerebilmektedir. Psikiyatrik veya psikososyal engellilik olarak değerlendirilen zihinsel bozukluklar ve çeşitli kronik hastalık türleri de özel gereksinimli olma olarak nitelendirilmektedir. Farklı ülkeler, bölgeler ve hatta kuruluşlar genellikle engelli olma durumunu farklı bir şekilde tanımlayabilmektedir (Burcu, 2011).

Özel gereksinimli insanlar, çoğumuzun altyapı ve sistemler ya da yapıları çevre olarak kabul ettiği yer ve faaliyetlerden dışlanmaktadır ve fiziki ortamlar tüm insanların farklı yetenek ve ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. İnsanların tutumları, özel gereksinimli kişilerin özel gereksinimli olmayan kişilerle eşit bir şekilde topluma katılmasını engellemektedir. Örneğin, bir kişinin hareket kabiliyeti kısıtlı olduğu ve merdiven çıkamadığı durumlarda, onu yürütmeye çalışmak yerine (ki bu önemli miktarda enerji harcayabilir ve potansiyel olarak ona zarar

verebilir) odak noktası, rampalar, erişilebilir toplu taşıma, erişilebilir tesisler vb. aracılığıyla dünyaya daha erişilebilir (Novick & Rodinelli, 2000).

Handikap

Handikap elverişsiz durum, uygun olmayan işlevler ya da bir engelin bulunmasını içeren bir terimdir (United Nations Disability Inclusion Strategy, 2022). "Engelli" kelimesi genellikle ayrımcılığı ima etmektedir ve bir kişinin bir şekilde yetersizlik durumunda olduğunu ima etmektedir (Leyser, Cumblad, & Strikman, 1986). Sosyal sorumluluk açısından “engel”, toplum yaşamına başkalarıyla eşit düzeyde katılma fırsatlarının kaybı veya sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Handicap ifadesi; engeli bulunan bir birey ile çevre arasındaki etkileşimde bulunan zorlukları anlatmaktadır. Çoğu durumda handikap, kişinin bir engel tarafından tamamen veya kısmen engellendiği dezavantajlı bir durum olarak kabul edilmektedir (Shpendi Şirin ve Ahmetoğlu, 2024).

Handikap; aynı zamanda bireyin yaşı, cinsiyeti ve sosyal ve kültürel geçmişine göre normal olan bir sosyal rolü yerine getirmede engelinin bulunmasını kapsamaktadır. Handikap nedeniyle bireylerin toplumsal yaşama uyum süreçlerinde yetersizlikler ve aksamalar olabilmektedir (Uzunoğlu, 2019; United Nations Disability Inclusion Strategy, 2022).

ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ÖZEL GEREKSİNİMLE İLGİLİ YAKLAŞIMLARI

Dünya Sağlık Örgütü

Dünya Sağlık Örgütünün engeli buunan bireylere yönelik her yıl yayınladığı raporlarda, bedensel veya zihinsel herhangi bir engeli bulunan bireylerin toplumsal yaşama katılım süreçleriyle ilişkili olarak tüm dünya ülkelerini sağlıklı koşullar oluşturmaya ilişkin uyarıları bulunmaktadır. Özel bir gereksinim durumu bulunan her yaştaki bireyin beden, ruhen ve sosyal açıdan sağlıklı olabilmesine ilişkin devletlerin önlemler almaları gerektiğine ilişkin uyarılar yayınlanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütünün Stratejileri; hesap verebilirlik çerçevesi iki bileşeni içermektedir: (a) Liderlik, stratejik planlama ve yönetim kapsayıcılığı; programlama; ve organizasyon kültürü ve (b) Özel gereksinimli bireylerin sosyal yaşama katılımına ilişkin Birleşmiş Milletler ülke ekibi sorumluluk puan kartı politikasının uygulanması da bu stratejik plan çerçevesine dahil edilmiştir (Gul, 2008).

Dünya Sağlık Örgütü sistemi, Strateji Raporları aracılığıyla, engelli kişilerin haklarını hem dışarıda programlama yoluyla hem de içeride sistematik olarak çalışmalarına dahil etmektedir ve özel gereksinimli bireylere değer verilmesini, onurlarının korunmasını sağlamak için özel gereksinimli kişiler arasında güven inşa etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü Raporları engeli bulunan bireylerin haklarına saygı duyulduğunu ve başkalarıyla eşit temelde tam ve etkili bir şekilde katılabilecekleri uygun bir ortam sağlanmasını üye ülkeler kapsamında garanti etme yetkisine sahiptir (Human Resources, 2023).

Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler Engelli Bireyler Strateji Raporu (The United Nations Disability Inclusion Strategy), özel gereksinimli kişilerin sistem genelinde erişilebilirliğini güçlendirmek ve haklarını yaygınlaştırmak amacıyla tüm ülkelerde uygulanabilecek yönergeler bulunmaktadır. Özel gereksinimli kişilerin haklarına

ilişkin kapsamlı bir kurumsal incelemeyle bu rapor desteklenmiştir (Birleşmiş Milletler, 2012).

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (UNCRPD-The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities) özel gereksinimli olma durumunu; çeşitli engellerle etkileşim halinde özel gereksinimli kişilerin topluma tam ve etkili katılımını engelleyebilecek uzun süreli fiziksel, zihinsel, entelektüel veya duyuşsal bozukluk olarak tanımlamaktadır (United Nations Disability Inclusion Strategy (2022)).

Birleşmiş Milletler Strateji Raporu, özel gereksinimi olan bireylerin haklarını kapsayan bir politikayı, bu politikanın çerçevesini oluşturan ilkeleri temel alarak hesap verebilirlik çerçevesini ve diğer uygulama yöntemlerini içermektedir. Bu politika, önümüzdeki on yılda özel gereksinimli bireylerin katılımına ilişkin Birleşmiş Milletler sistemi için en yüksek düzeyde vizyon oluşturmaktadır. Aynı zamanda Engelli Hakları Sözleşmesi ile 2030 Sürdürülebilirlik Gündemi'nin uygulanması için kurumsal bir çerçeve oluşturulması da amaçlanmaktadır. Özel gereksinimli bireylere yönelik olan bu kalkınma ilkeleri, diğer uluslararası insan hakları belgelerinin yanı sıra genel kalkınma modellerini ve insani taahhütleri de içermektedir (United Nations Disability Inclusion Strategy (2022)).

Birleşmiş Milletlerin stratejilerinde hedeflenen önlemlerle birlikte engelliliğe insan hakları temelli bir yaklaşımın yaygınlaştırılması, özel gereksinimli kişilerin endişelerini ve deneyimlerini tüm siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlardaki politika ve programların tasarlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesinin ayrılmaz bir boyutu haline getirmektedir. Böylece özel gereksinimleri bulunan bireyler eşit şekilde haklarından yararlanabilmektedirler. Nihai hedef, sonuçların eşitliğini sağlamak ve Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde özel gereksinimli bireylerin hepsini kapsayıcı bir kültürü teşvik etmektir (United Nations Disability Inclusion Strategy (2022)).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO-International Labour Organisation)

ILO'nun özel gereksinimli kişilerin katılımına yönelik yaklaşımı, hem bu kişilerin haklarının güvence altına alınmasına hem de katılımın ekonomik faydalarının tanınmasına dayanmaktadır. 150'den fazla ülke tarafından onaylanan Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli kişilerin genel mesleki eğitim, istihdam ve sosyal korunma haklarını garanti altına almaktadır. Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin işle ilgili hükümleri, ILO Mesleki Rehabilitasyon ve Engelli Kişiler İstihdam Sözleşmesi, 1983 (No. 159) ve Ayrımcılık (İstihdam ve Meslek) Sözleşmesi, 1958.inci madde (No. 111) ile güçlendirilmiştir (Brleşmiş Milletler, 2012).

Özel gereksinimli kişilerin insana yakışır işlere erişimi olması, önemli ekonomik avantajlar da sağlar. Gelişmekte olan ülkeler, özel gereksinimli kişilerin işgücü piyasasından dışlanması nedeniyle gayri safı yurtiçi hasıllarının %7'sine kadarını kaybetmektedir. Ayrıca, dünya genelindeki işverenler, iş gücü çeşitliliğinin ve engelli kişileri çalıştırmanın faydalarını giderek daha fazla kabul etmektedir (Human Resources, 2023).

ÖZEL GEREKSİNİMLİLİK ORANLARI

Dünyada yaklaşık bir milyar engelli olduğu tahmin edilmektedir (International Labour Organization-ILO (2015)). Bir engel durumu bulunan bireylerin yaklaşık olarak %80'i gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Son yıllardaki büyük kazanımlara rağmen, özel gereksinimli kişiler dünya çapında hâlâ daha yüksek yoksulluk ve sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıyadır. Veri toplama ve politika oluşturma süreçlerinde büyük ölçüde göz ardı edilen özel gereksinimli kişiler genellikle sosyal açıdan görünmez durumundadırlar (Cillo, 2009).

Dünya Sağlık Örgütü Raporuna göre yaklaşık 800 milyon özel gereksinimli insan çalışma çağındadır ve bunların birçoğu iş dünyasında fırsat eşitliği konusunda tutumsal ve fiziksel engellerden bilgi engellerine kadar önemli engel durumlarıyla karşı karşıyadır (United Nations Disability Inclusion Strategy (2022)).

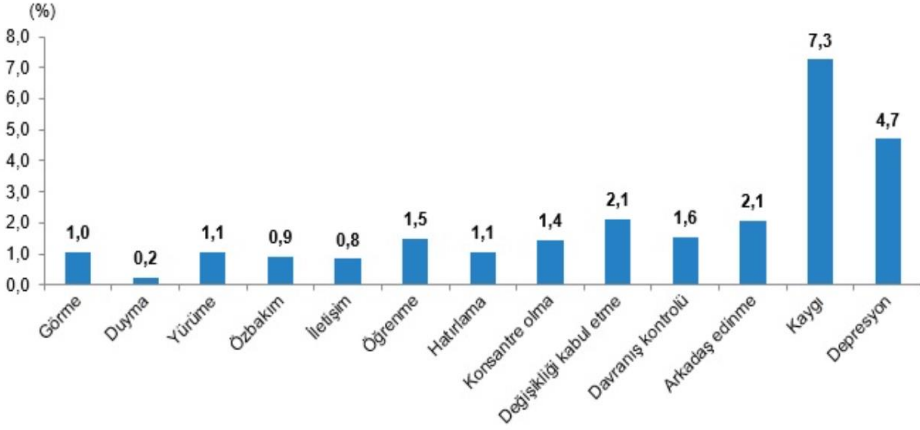
Dünya genelinde önemli engellilik durumlarıyla yaşayan kişi sayısının yaklaşık 1,3 milyar olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam, küresel nüfusun %16'sını, yani her altı kişiden birini ifade etmektedir. Bazı özel gereksinimli kişiler herhangi bir engel durumu olmayanlara göre 20 yıl daha erken ölmektedir.

Özel gereksinimli kişilerde depresyon, astım, diyabet, felç, obezite veya kötü ağız sağlığı gibi durumlara yakalanma riski iki kat daha fazladır. Özel gereksinimli bireyler birçok sağlık eşitsizliğiyle karşı karşıyadır (Zayas vd., 2017).

Özel gereksinimli kişiler, erişilemez ve uygun fiyatlı ulaşımı, engelli olmayan kişilere göre 15 kat daha zor bulmaktadır. Benzer şekilde sağlıkta eşitsizlikler, damgalanma, ayrımcılık, yoksulluk, eğitim ve istihdamdan dışlanma ve sağlık sisteminin kendisinde karşılaşılan engeller dahil olmak üzere engeli bulunan ya da işlevsel bozukluğu bulunan kişilerin karşılaştığı adil olmayan koşullardan kaynaklanmaktadır (Brennan, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü (2021) verilerine 5 yaşın altındaki 1,9 milyondan fazla çocuk, bu yaş grubundaki tüm çocukların yaklaşık %8'ini oluşturan bir engel durumuna sahiptir (World Health Organization (2021)).

Türkiye İstatistik Kurumunun 2024 yılındaki raporunda ülke nüfusunun %27.2'sinin çocuk olduğu belirtilmektedir. 2022 yılında anneleri ya da temel bakım veren bireyler tarafından işlevsel zorluğu bulunduğu belirtilen 5-17 yaş arasındaki çocuk ve gençlerin oranı Şekil 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1. İşlevsel zorluğu olan 5-17 yaş grubundaki çocukların oranı
(TÜİK, 2022)

Şekil 1'de Türkiye'de 2022 yılındaki Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre işlevsel zorluğu olan çocukların oranları özetlenmiştir. Bu raporda çocukların görme, duyma, özbakım becerileri, iletişim, öğrenme, hatırlama, dikkat etme, değişikliği Kabul etme, davranış kontrolü, arkadaş edinme, kaygı duyma ve depresyon gibi durumları incelenmiştir. Raporda özellikle işlevsel zorunlar yaşayan çocuklardaki kaygı oranının yüksek olmasına dikkat çekilmiştir.

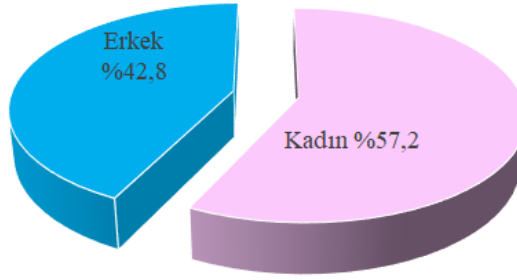
Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan Dünya Engelliler Raporuna (2011) göre dünya genelinde işlevsel zorluk yaşayan birey oranı Şekil 2'de özetlenmiştir.

Şekil 2. Dünya genelinde işlevsel zorluk yaşayan birelerin oranı
(DSÖ, 2011)

Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan rapora göre dünya genelinde bireylerin günlük yaşam aktivitelerinde başkalarından yardım alarak işlevlerini yerine getirme ihtiyacı duyan yaklaşık 12 milyon birey bulunmaktadır. Dünya genelinde yaklaşık 8.1 milyon bireyde total veya kısmî olarak görme zorlukları bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 7.6 milyon bireyde işitme ile ilişkili geçici ya da kalıcı problemler bulunmakta ve buna bağlı sosyal yaşamda zorluklar yaşamaktadırlar. Ayrıca yaklaşık olarak 3.6 milyon birey ise doğuştan veya sonradan gelişen nedenlerle ortopedik sorunlar yaşamaktadırlar.

Türkiye Ulusal Engelli Veri Tabanı'nın 2018 verilerine göre özel gereksinimli bireylerin cinsiyet dağılımı Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. Türkiye’de özel gereksinimli bireylerin cinsiyet dağılımı (TÜİK, 2018)

Şekil 3’de belirtilen ve kayıtlarda bulunan kadın özel gereksinimli birey sayısı erkeklere göre fazladır. Özel gereksinimli kişilerin daha az eğitim, daha kötü sağlık sonuçları, daha düşük istihdam seviyeleri ve daha yüksek yoksulluk oranları gibi olumsuz sosyoekonomik sonuçlarla karşılaşma olasılığı daha yüksek olduğu için özellikle aile danışmanlığı bilim alanında bu bireylere yönelik araştırmaların yapılması önemlidir (Coşkun, 2010).

ENGELİ BULUNAN BİREYLERİN ÖZEL GEREKSİNİMLERİ

Her bireyin özel gereksinimli olma deneyimi benzersiz ve çok boyutludur. Özel gereksinimli olmaya neden olan durum bir kişinin yaşamının birçok yönünü etkileyebilmektedir. Uygun destek ve hizmetlerle kişinin işleyişi desteklenebilir ve günlük yaşamlarındaki başa çıkma durumlarının geliştirilmesi önemlidir. (Mwendwa, Murangira & Lang, 2009).

Bir kişinin çevresi, engelliliğin deneyimi ve kapsamı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Erişilemez ortamlar, çoğu zaman engelli kişilerin topluma diğerleriyle eşit temelde tam ve etkili katılımını engelleyen engeller oluşturmaktadır. Bu engellerin ortadan kaldırılması ve engelli kişilerin günlük yaşamlarının kolaylaştırılması yoluyla sosyal katılımın geliştirilmesi konusunda ilerleme kaydedilebilir (Özsenol ve Isıkhan, 2003). Gelişen sosyal model anlayışı ile birlikte toplumlarda özel gereksinimli bireylere yaklaşım tarzları da değişmiştir. Sosyal model çerçevesinde özel gereksinimli bireylerin başkalarına bağımlı olma durumları azaltılarak, bireyin özerk davranışlarında artış sağlanarak her özel gereksinimli bireye farklı şekilde eğitim, sağlık ve sosyal olanaklar sağlanmaya yönelik stratejiler geliştirilmiştir (United Nations Disability Inclusion Strategy, 2022)..

Genel olarak özel gereksinimli olma durumunu tanımlayan (1) davranışsal veya duygusal (2) duysal bozukluklar (3) fiziksel ve (4) gelişimsel olmak üzere dört ana kategori bulunmaktadır.

Davranış bozukluğu yıkıcı olabilmektedir ve çocuklukta teşhis edilmezse kişinin işini sürdürme ve ilişkilerini sürdürme becerisini etkileyebilmektedir. Davranış bozuklukları arasında anksiyete bozuklukları, dissosiyatif bozukluklar, yıkıcı veya dürtüsel davranışlar ve yaygın gelişim bozuklukları yer almaktadır.

Duygusal engeller bir tür davranışsal engeldir, ancak bunun nedeni duygularımızın sıklıkla eylemlerimizi etkilemesidir. Duygusal engellilik genellikle kişinin başkalarıyla kişilerarası ilişkiler kurma veya sürdürme becerisini engelleyen bir durumla ilgilidir (Öztürk, 2017). Çocuk duygularını

kontrol etmekte zorlanabilir ve çoğu zaman kendini mutsuz hissedebilir. Bu, normal şartlarda sıklıkla uygunsuz davrandığı veya özellikle kişisel meselelerle ilgili olarak korku veya endişe duyguları yaşadığı anlamına gelmektedir (Gökbay, Ergen ve Özdemir, 2011). Duyu bozukluğu işitme, koku, tat, dokunma ve görme duyularıyla ilişkili olarak olağan seviyelerde duyuları algılamadığı anlamına gelir. Örneğin, görme bozukluğu varsa bu, görüşü veya görme yeteneğini geliştirmek için gözlük takmak gerektiği anlamına gelebilir. Ancak bazı insanlar kör oldukları için hiç göremedikleri için daha ciddi görme bozuklukları da vardır (Krahe & Altwasser, 2006).

Fiziksel engellilik, kişinin fiziksel işleyişinde, hareket kabiliyetinde, el becerisinde veya dayanıklılığında bir sınırlamadır. Diğer fiziksel engeller arasında solunum bozuklukları, körlük, epilepsi ve uyku bozuklukları gibi günlük yaşamın diğer yönlerini sınırlayan bozukluklar yer almaktadır (Burcu, 2011). Fiziksel engelli kişiler yürüme, ayakta durma, oturma, el ve kolları hareket ettirme ve kasları kontrol etme gibi günlük aktivitelere katılmakta zorluk çekme eğilimindedir. İnsanlar kalıtmadan, yaralanmadan, hastalıktan, kazadan veya tıbbi bir durumun yan etkisinden dolayı fiziksel engeller geliştirebilirler. Fiziksel engeller arasında serebral palsi, felç, spina bifida, artrit, omurilik yaralanması, epilepsi ve kas distrofisi yer almaktadır (Özsenol ve Isıkhan, 2003).

Gelişimsel engeller, fiziksel, öğrenme, dil veya davranış alanlarındaki bozukluklardan kaynaklanan bir grup durumdur. Bu koşullar çocuğun gelişim döneminde başlar, günlük işleyişi etkileyebilir ve genellikle kişinin yaşamı boyunca devam eder. En yaygın olanları zihinsel engellilik, otizm spektrum bozukluğu, Down sendromu ve serebral palsidir (Timur-Taşhan ve Erci, 2018). Herhangi bir engeli bulunanlar ve bu bireylerin özel gereksinimleri Tablo 3’de özetlenmiştir.

Tablo 3. Engeli bulunanlar ve bu bireylerin özel gereksinimleri

Engel durumu	Özel gereksinimlerinin neler olduğu
Az görenler ve tam görme engeli bulunanlar	• Okudukları metinlerin büyük puntolu harflerle yazılması gerekmektedir. • Sosyal ortamlarda, sokaklarda ofis ve diğer iş yerlerindeki tabelaların okunur olması gerekmektedir. • Siyah bir zemin üzerindeki açık renkli yazıları okumak az gören bireyler için daha kolay olabilmektedir • Okumanın kolaylığı açısından tüm yazıların büyük harflerle yazılmaması ve küçük harflerin kullanılması önerilmektedir • Az gören bireylerin bazı görme zorlukları nedeniyle aşırı parlak yazıların kullanılmaması gerekmektedir • Görme engeli bulunan bireylerin bulundukları ortamlarda aşırı parlak boya ve yazılar uygun değildir • Farklı renkler binalarda kapıların, farklı katların veya maddelerin üzerinde kullanılmalıdır. • Yürüdükleri alanlarda takılmalarına yol açabilecek hiçbir eşya bırakılmamalıdır. • Okul ya da iş ortamında yapılan fiziksel düzenlemeler ile eşya ve araç-gereç değişiklikleri, ilgili kişilere mutlaka bildirilmelidir. • Asansörlerde kat numaralarının Braille alfabesiyle gösterilmesi ve sesli yönlendirmelerin bulunması gerekmektedir. • Bulundukları kurumlarda Braille ile hazırlanmış kat planlarının yer alması önemlidir. • Görme engelli birey Braille okuyabiliyorsa, sunulan metinlerin bu yazı sistemiyle basılması sağlanmalıdır. • Bilgisayarlarda sesli ekran okuyucu programlar ile kabartma ekranların kullanıma hazır olması gerekir..

İşitme engeli bulunanlar	İşitme engelli öğrencilerin sınıflarına veya işitme engelli çalışanların bulunduğu ortamlara FM indüksiyon döngüsü kurulması gerekmektedir. Bu sistem, işitme cihazı kullanan bireylerin kalabalık ortamlarda maruz kaldığı arka plan gürültüsünü azaltarak daha net duyma sağlar. • İşitme cihazları, sınıf gibi kalabalık ortamlarda sesleri gürültü biçiminde ilettiğinden bir süre sonra baş ağrısına yol açabilir ve bireyin cihazı çıkarmasına neden olabilir. FM döngü sistemi ise arka plandaki sesi filtreleyerek konuşmaların daha rahat anlaşılmasını sağlar. • Ortamda gerekli bilgilendirmeyi sağlayacak yazılı metinler ve yönlendirme tabelaları bulunmalıdır. • Mekânda ışıklı uyarı sistemlerinin yer alması önemlidir. • Kurumda işaret diline hâkim personelin bulunması, iletişimin etkin biçimde sürdürülebilmesi açısından gereklidir.
Ortopedik bir engeli bulunanlar	• Rampa üzerinde kullanıcıların dinlenebilmesi için ara sahanlıkların yer alması gerekmektedir. • Kapı ve yol genişliklerinin en az 90 cm olacak şekilde düzenlenmesi zorunludur. • Kendi etrafında rahatlıkla dönebileceği 1.5m çaplı alanlar bulunmalıdır • Engelli tuvaletleri güvenli ve ergonomik olmalıdır • Geniş asansörlere ve asansör içinde uzanıp yetişebileceği buton seviyesi bulunmalıdır • Kapı kolları daha aşağıda olan kulplar ile açılıp kapatılmalıdır • Tüm düzenlemelerin TS 9111 evrensel standartlarına uygun olarak yapılması gerekmektedir..

Özel gereksinimli kişileri çok az dikkate alan veya hiç dikkate almayan sosyal uygulamalar, binalar, ulaşım, istihdam, eğitim ve eğlence tesisleri özel gereksinimli bireylerin yaşama, gelişim, eğitim gibi haklarının ihlaline neden olmaktadır. Engellilik aslında toplumun örgütlenme biçiminde yer almaktadır; yetersiz sosyal organizasyondan kaynaklanan kısıtlamalar, özel gereksinimli bireylerin insan haklarının da kısıtlanmasına neden olmaktadır. Özellikle çocukluk dönemlerinde bu gereksinimlerin zamanında ve yeterli oranda yerine getirilmesinin önemi büyüktür (Douzinas, 2015).

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERE YÖNELİK AYRIMCILIK

Özel gereksinimli olma, insan yaşamının doğal özelliklerinden biri olarak görülmektedir. Bireyler hayatlarının farklı dönemlerinde geçici ya da kalıcı biçimde güç kaybı yaşayabilir ve yaşam süresi uzadıkça işlevsel kapasitenin azalmasıyla ilgili güçlükler daha belirgin hâle gelebilir. Bu nedenle özel gereksinimi bulunan bireylere yönelik ayrımcılığın olumsuz etkileri; aslında tüm toplumu ilgilendiren ve yasal boyutları bulunan bir durum olarak değerlendirilmektedir (Tellioglu, 2019). Toplumun önemli grubunu oluşturan özel gereksinimli bireylerin hakları ayrımcılık yapılmadan ele alınmalı, mültidisipliner bir yaklaşımla bazı çözüm önerileri getirilerek ayrımcılık içeren stratejilerden kaçınılmalıdır (Kamuda Engelli İstihdamının Analizi Raporu, 2015).

Birleşmiş Milletler tarafından onaylanan ve 14 Temmuz 2009 tarihinde Resmi Gazetede engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlama tutumlarının uygun olmadığı ve önlem alınması gerekliliğine ilişkin prensipler bulunmaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsamaktadır (Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025).

Ayrımcılık; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statü gibi herhangi bir temele dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama veya tercihi ifade eden bir kavramdır (Whaley vd., 2024). Ayrımcılık kavramı; tüm kişilerin tüm hak ve özgürlükleri eşit bir şekilde tanınmasını, bunlardan yararlanmasını veya kullanmasını geçersiz kılma veya bireyin özgüvenini ve haklarına yönelik inancını zayıflatma amacı veya etkisi olan ilkeleri kapsamaktadır. Ayrımcılığın tamamı korku, güvensizlik ve cehaletten kaynaklanmaktadır; başka bir kişiyi eşit olarak kabul edememeyi yansıtmaktadır (Rothstein, 2014).

Özel gereksinimleri bulunan kişilerin kamusal alanlara erişim konusunda normal işlevlerini yapabilen bireylere göre daha fazla hakka sahip olduğu pek çok

Çalışmada da vurgulanmaktadır (amur ve Arap, 2023; Human Resources, 2023; Krahe & Altwasser, 2006; United Nations Disability Inclusion Strategy, 2022; Whaley vd., 2024).

Ayrımcılığın yapılmaması ile engeli bulunan bireylerin kendilerine olan saygı ve güvenleri anlam bulabilir. Çünkü bireyin diğeri insanlara olan bağımlılığı ruhsal dünyasında da olumsuz etkiler bırakmaktadır. Engel sebebiyle toplumun normal ölçüsünün dışında olduğu gerçeğı ile yaşamak zorunda olan özel gereksinimi bulunan bireyler için bir başkasına bağımlılığın vereceğı ruhsal çöküntü de eklenince bireyin dünyasında önemli problemler yaratmaktadır (Shpendi Şirin ve Ahmetoğlu, 2024).

Toplumun bir parçası olan özel gereksinimli bireylerin, toplumsal, sosyal ve ekonomik hayata olan katılımının tam ve eksiksiz olması insan haklarının bir gereğidir. Bu katılımın sağlanması için de uygulama ve düzenlemelerin yapılması önemlidir. Özel gereksinimli bireylerin bilişsel, dil, sosyal, duygusal gelişimlerini desteklemeye yönelik yapılacak olan uygulamaların; bir engeli ya da yetersizliğı olan her birey için ayrımcılığa sebep olmadan, fırsat eşitliğı çerçevesinde hayata geçirilmesi kanunlarla da koruma altına alınmıştır (oban vd., 2023).

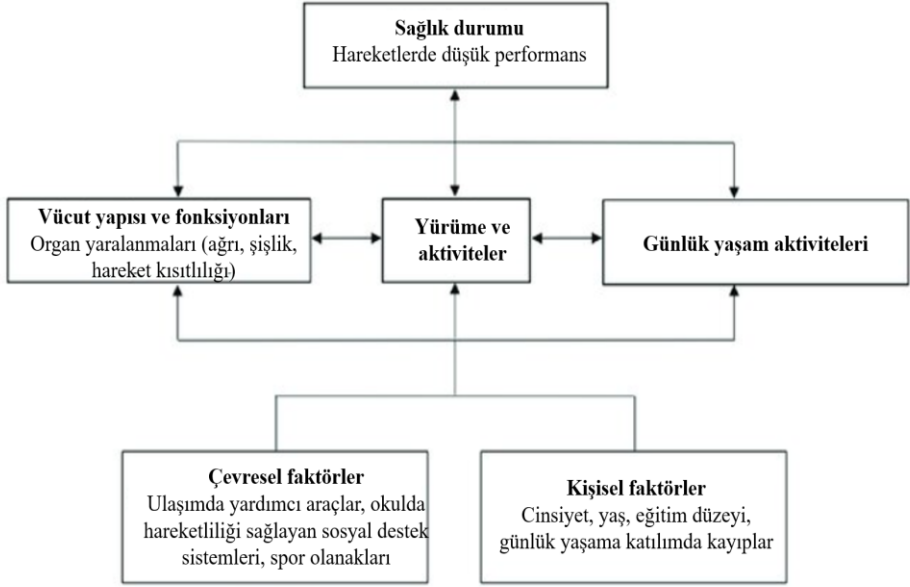
Anayasanın sosyal devlet ve eşitlik anlayışı çerçevesinde düşünöldüğünde, herhangi bir engel durumu ya da yetersizliğı olan bireylerin topluma kazandırılması ve istihdam edilmesinde gerekli tedbirlerin alınmasında devletin yapacağı uygulamalar ön plana çıkmaktadır. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 24. maddesinde ise, devletlere yetersizliğı olan bireylerin yaşam standartlarını yükselterek, ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlayan sorumluluklar yüklemektedir (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2006).

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN HAKLARINI ELDE ETMEDE YAŞADIKLARI ZORLUKLAR

Özel gereksinimli bireyler sosyal, duygusal, ekonomik, bilişsel yönden ve özellikle engel durumlarına yönelik önlemlerin alınmadığı fiziksel ortamlar, eğitim ile ilişkili kısıtlılıklar, sağlık olanaklarından yararlanamama, sosyal dışlanma ve ayrımcı uygulamalarla ilgili sorunlar şeklinde genellenebilir (Zayas vd., 2017).

Özel gereksinimli çocuklar genellikle destekleyici olmayan ortamlara maruz kalmaktadırlar, bu da onların hassasiyetlerini artırmakta; sosyal yaşama katılım fırsatlarını sınırlamaktadır. Bu tür dinamikler engellilik deneyimlerini ağırlaştırmaktadır (Kamuda Engelli İstihdamının Analizi Raporu, 2015).

Özel gereksinimli bireyler dünyanın neresinde olursa olsun toplumsal yaşama katılma konusunda ciddi toplumsal dirençlerle karşılaşmaktadırlar. Özel gereksinimli bireylerin eğitim, istihdam gibi alanlarda toplumsal yaşama katılımlarının sağlanamaması, özel gereksinimli bireyin yoksunluk ve yoksulluk içerisinde olmasına neden olmaktadır. Özel gereksinimli bireylerin toplumsal yaşam içerisinde, insan hakları standartlarında yaşamasını sağlayacak eğitim ve istihdam hizmetlerinin düzenlenmesi gerekmektedir (Köksal, 2010). Ayrıca özel gereksinimli bireyler için ulaşılabilir toplumdan söz etmek devletlerin engeli bulunan bireylerin haklarına ilişkin politikalarını sosyal konulardan farklılaştırmaması ile mümkündür (Cillo, 2009). Özel gereksinimli bireylerin sosyal ve eğitim olanaklarından yararlanabilmelerini etkileyen faktörler Şekil 4’de özetlenmiştir

Şekil 4. Özel gereksinimli bireylerin sosyal ve eğitim olanaklarından yararlanabilmelerini etkileyen faktörler (Tupetz vd., 2021)

Şekil 4’de görüldüğü gibi özel gereksinimli bireylerin eğitim olanaklarından ya da sağlık olanaklarından yararlanabilmelerini pek çok faktör etkilemektedir. Bireyin sağlık durumu, vücut yapısı ve fonksiyonları, bireyin hareket edebilme potansiyeli, günlük yaşam aktivitelerine katılabilme düzeyi, çevresel faktörler ve kişisel faktörlerin bireyin yaşama uyumunda önemli oranda etkileri bulunmaktadır (Tupetz vd., 2021).

Özel gereksinimli kişiler için en büyük zorluk, kamuoyu tarafından, medya tarafından tasvir edilmesi ve sağlık profesyonelleri tarafından yalnızca engeli olan bir birey olarak kalıplaştırılmayan yeteneklere sahip bireyler olarak görülmesidir. Özel gereksinimli kişiler için farklı zaman ve yerlerde farklı terimler kullanılmıştır. Günümüzde sıklıkla “engelli”, “kör”, “sağır”, “sakat” veya “özürlü” gibi daha spesifik terimler de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bazı özel gereksinimli çocuklar kendileri için kullanılan bu ifadelerden rahatsızlık duymakta ve duygusal çöküntü yaşayabilmektedirler (Uzunoğlu, 2019).

Engeli bulunan ya da işlevsel yetersizlikleri bulunan çocuklar ve aileler ile herhangi bir engeli olmayan çocukları yetiştiren ailelerle karşılaştırıldığında duygusal yönden yaşanan sorunların fazla olması dikkat çekmektedir. Yetişkinlerde stres, depresyon ve kaygı oranları, küçük bir çocuğun özel gereksinimli olduğu evlerde, önemli ölçüde daha yüksektir (Yılmaz, 2010). Çocuklarda bildirilen davranış sorunları ve kaygı oranları da benzer şekilde yüksektir (Uzunoğlu, 2019).

Özel gereksinimli bireyleri tedirgin eden ya da korkutan durumları inceleyen araştırmalarda genel olarak yalnız kalmak, sevdiklerinin birdenbire yok olması gibi kaygıları bulunduğu belirtilmiştir (Coşkun, 2010). Bakım veren bireylerin aniden yaşamlarında bulunmamasına ilişkin korkunun insanlarda genel olarak var olabilecek yalnız kalma duygusu olarak mı yoksa temelde engelinden kaynaklanan bir korkudan mı kaynaklandığının incelenmesi ve önlemler alınması gerekmektedir (Leyser vd., 1986).

Alan yazınında özel gereksinimli bireyler bağlamında dikkat çekilen temel sosyal risklerden biri, sosyal izolasyona uğrama ve bunun sonucu olarak sosyal yalnızlık yaşama riskinin artmasıdır. Armitage'in çalışmasında, özel gereksinimli bireylerin kendi temel ihtiyaçlarını karşıladıkları ve temel hedeflerine ulaşma yollarının açık olduğuna inandıkları durumlarda bağımsız davranışlarının arttığı ve bu bağımsızlığın da özel gereksinimli bireyin sosyal çevreye uyum ve bütünleşmesine katkı sağladığı belirtilmiştir (Köksal, 2010).

Güvenlik, özel gereksinimli bireyler için en önemli konulardır. Toplu yaşanan konutlarda riskli durumlarda erken uyarı ve tahliye konusunda yeterli bilgi alamama sorunları özel gereksinimli bireyleri endişelendirmektedir. Bilgi eksikliği paniğe ve duruma uygun hareket edilememesine yol açmaktadır (Enarson, 2009). Tahliye merkezleri engeli bulunan kişilerin ihtiyaçlarına uygun olmamaktadır. Hareket kısıtlılığı olan kişiler için tekerlekli sandalye ve baston gibi yardımcı cihazların bulunmamaktadır. Özel gereksinimli kadınlar çoğu zaman kalabalık yerlerde kendilerine uygun tuvalet ve emzirme alanları bulamamaktadırlar (Çamur ve Arap, 2023; Gökbay vd., 2011).

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN AİLELERİ

Ebeveyn olmak bir insanın hayatta yaşayabileceği en ödüllendirici duygulardan biri olabilir. Ancak çocuğun zihinsel engelli olduğunun anlaşılması üzerine bu deneyim bozulabilir (Şen, E., Yurtsever, 2007). Engelin bulunma derecesine bağlı olarak zihinsel engelli bir çocuğa sahip olmak, ailelerin ekonomik sorunlarla ve çocuğun eğitimiyle ilgili sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olur. Aynı zamanda sosyal çevrenin bozulması ve yaşam tarzının önemli ölçüde değişmesi gibi çeşitli sorunlara da yol açmaktadır (Çalışkan ve Bayat, 2016).

Aileler, çocuklarının özel gereksinimli olduğunu öğrendiklerinde genellikle bu aşamalara gelmeden önce belirsizlik, şok, inkar, suçluluk, öfke ve depresyon aşamalarını yaşamaktadırlar. Anne ve babalar sıklıkla bu farklı aşamalar arasında gidip gelirler, hatta belirli bir aşamada kalabilirler (Sarı, 2007). Aile üyelerinin tepkileri onların kişiliklerinden, eğitim düzeylerinden, sosyoekonomik durumlarından ve çevredekilerin tutumlarından etkilenebilmektedir. Özel gereksinimli bir çocuk doğduğunda ailenin yeni bir yaşam tarzına uyum sağlaması gerekir ve bunun sonucunda birçok evlilik başarısızlıkla sonuçlanabilir (Taani, Kokkonen & Järvelin, 1996).

Bazı aileler bu durumla baş edebilmek için çocuklarını izole ederek kendi sosyal çevrelerini daraltmaktadırlar. Özel gereksinimli çocukların sağlıklı kardeşleri de karışık tepkiler göstermektedir. Bazı kardeşler durumu kabullenirken bazıları ise gelecek kaygısı, izolasyon duygusu, kardeşlerinin neden diğer insanlardan farklı olduğunu anlayamama gibi duygular yaşayabilmektedir ve bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedirler (Caroli & Sagone, 2013).

Özel gereksinimli çocuklara bakan ailelerin sorunlarına yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar özel gereksinimli çocuklara yönelik hizmetlerin paradigmasını değiştirmiştir, böylece sadece özel gereksinimli bir çocuk değil, tüm aile sosyal hizmetin nesnesi haline gelmiştir. Biyomedikal

modelden aile merkezli modele geçiş, çocuktaki engelliliğin aile için büyük bir stres ve ciddi bir zorluk olduğunun anlaşılmasıyla gerçekleşmiştir. Özel gereksinimleri olan çocukların ruhsal durumlarını uyumlu hale getirmek ve geliştirmek, dayanıklılık seviyelerini yükseltmek ve kişisel kaynakları geliştirerek zorlukların üstesinden gelme becerilerini geliştirmek amacıyla ebeveynlerin veya özel gereksinimleri olan çocukların bakıcılarının i kaynaklarının araştırılmasına yönelik olmalıdır. Kapsayıcı eğitim koşulları altında ebeveynlere yönelik modern psikolojik desteğin, duygusal stresin ifade edilebilirliğinin nötralize edilmesine ve azaltılmasına yardımcı olacağı ve bunun sonucunda çocuğun engelliliği kabul etmesine yol açacağı ve dolayısıyla onun topluma daha fazla entegrasyonunu sağlayacağı pek çok araştırmada kanıtlanmıştır (Brennan, 2020; Caroli & Sagone, 2013; McGill, 2010; Oğultürk, 2012).

Özel gereksinimli olan çocukların ebeveynleri genellikle bitkindir ve sıklıkla depresyona girerler. z bakıma ayırdıkları zaman ve kaynaklar, normal ocuk sahibi ebeveynlerinkinden bile daha tükenmiş durumda olabilmektedir. McGill (2010), zel gereksinimli bir çocuğun aileye katılmasının ardından ebeveynlerin duygularını nasıl ortaya koyduklarına dair ifadelere yer vermektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynin duyguyu gösterme tipleri
(McGill, 2010)

Duygu	Ebeveynin duyguyu nasıl ifade edebileceğine dair örnekler
Reddetme	Ebeveyn, çocuğunun engelli/özel gereksinimli olduğunu kabul etmekte zorlanabilir ve durumu inkâr edebilir.
Kaygı	Ebeveynin tutumlarını, değerlerini, inançlarını ve günlük rutinlerini etkileyen belirgin bir değişim yaşanabilir.
Korku	Ebeveyn, çocuğunun bazı etkinlikleri yapmasına izin verme konusunda tedirginlik duyabilir ve aşırı koruyucu davranışlar gösterebilir.
Depresyon	Ebeveyn yoğun üzüntü, umutsuzluk ve kontrol edilemeyen ağlama nöbetleri yaşayabilir.
Suçluluk	Ebeveyn, çocuğunun özel gereksinimli olmasından kendisini sorumlu hissedebilir.
Öfke	Ebeveyn öfkesini dışarı yansıtabilir veya bu duyguyu başka birine yöneltebilir.

Tabloda belirtildiği gibi özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin ve aile bireylerinin temel duyguları gösterme biçimleri farklı olmaktadır. Aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sunulan hizmetler çocuk gelişimciler, sağlık personeli, özel gereksinimli eğitimciler, konuşma terapistleri, odyologlar, fizyoterapistler, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, diyetisyenler, aile terapistleri ve duruma göre diğer uzmanlar arasında multidisipliner bir ekip çalışmasını gerektirmektedir. Tüm sağlık profesyonelleri özel gereksinimli çocukları olan aileleri kliniklerde, rehabilitasyon merkezlerinde ve toplum içinde

etkili bir şekilde desteklemek için bu döngüye sürekli olarak dahil olmalıdır. Bu destek, ailelere çocuğun tuvalet eğitimi, giyinme/soyunma, yemek yeme, uyku ve kişisel hijyen konularında eğitim verilmesini, stresle baş etme yöntemlerinin oluşturulması ve problem çözme teknikleri konusunda rehberlik yapılmasını kapsamalıdır (Karadağ, 2009).

Özel gereksinimli çocukların ebeveynleri öncelikle bu engel durumlarının yaşanmasını engelleyemeyeceklerini kabul etmelidir. Çocuğa ne kadar para ve zaman harcadığı göz önüne alındığında geleceği umutsuz görebilirler, ancak kabullenme aşamasına geçtiklerinde yaşama uyum sağlama ve özel gereksinimli çocuğa yönelik uyum sağlayan önlemleri alma konusunda daha güçlü olabilmektedirler (Caroli & Sagone, 2013). Ellis ve diğer araştırmacılar, özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin çocuklarına iyi bakabilmeleri için toplumdan, danışmanlardan, hayırseverlerden ve hükümetlerden çok fazla yardıma ihtiyaç duyduklarını belirtmektedirler.

Özel gereksinimleri olan bir çocuğun bakım maratonunu sürdürebilmek için ebeveynlerin kendi ihtiyaçlarını karşılaması çok önemlidir. Ebeveynlerin aldığı en faydalı destek ve bilgi genellikle özel gereksinimleri olan çocukların diğer ebeveynlerinden gelmektedir. Bu amaçla özel gereksinimli bir çocuğa bakan personel ile özel gereksinimli bir çocuğu bulunan aile bireylerinin bağlantı kurmasına yardımcı olmak için bir akran destek ağı kurulması önerilmektedir. Bu akran desteği uygulamaları ebeveynlerin hikayelerini paylaştığı ve diğer ebeveynleri destek, kaynak bilgisi ve rehberlik için kendileriyle iletişime geçmeye davet ettiği güvenli bir web sitesi şeklinde de yapılabilmektedir (Hodge, Hoffman, Sweeney, 2019).

ÇOCUK HAKLARI

Çocuk hakları, çocukların insan haklarının korunmasını sağlamak için mevcuttur. Çocuğu bir insan olarak korurlar ve çocuğun yaşına uygun özel ihtiyaçlarını dikkate alacak şekilde özel olarak uyarlanmıştır. 1989'da Birleşmiş Milletler bunun uluslararası hukuka bağlayıcı olmasını sağlamak için bir sözleşme geliştirmiştir (UNICEF, 2004).

Tüm dünya ülkeleri tarafından onaylanan tek anlaşma olan Çocuk Hakları Sözleşmesinde, çocukların haklarının korunmasında yedi farklı temel prensibin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu prensipler çocuğun onurunu ve itibarının korunması; çocuğun yaşama katılımı, çocuğun gelişim hakkı, çocuğun ayrımcılığa tabi tutulmaması, çocukla ilişkili konularda hesap verilebilirlik ve şeffaflık, çocuğun tüm gelişim alanlarına yönelik nitelikli ilgi hakkı, çocukla ilişkili konularda dayanışma ve bölünmezlik ilkesidir. Çocuk Hakları Sözleşmesinde belirtilen çocuk haklarında temel yedi prensip Şekil 5'de özetlenmiştir (UNICEF, 2004).

Şekil 5. Çocuk haklarında temel yedi prensip

1.Çocuğun onur ve itibarının korunması; Her yetişkin gibi her çocuk ve genç insan da değer verilmesi, saygı duyulması ve beslenmesi gereken içsel bir saygınlığa ve değere sahiptir. Çocukların onuruna saygı duymak, okullarda, hastanelerde, polis karakollarında, kamusal alanlarda veya çocuk evlerinde tüm çocuklara her koşulda özen ve saygıyla davranılması gerektiği anlamına gelir. Bu ilke, hizmetlerin çocuklarla nasıl ilişkili olduğuna rehberlik eder. Bu, somut olarak personelin çocuklarla etkileşimde bulunmak ve çocukların sohbetin bir parçası olmasını sağlamak için gerekli becerilere sahip olması gerektiğini ima eder.

2.Çocuğun yaşama katılımı; Tüm çocuk ve gençlerin kendilerini etkileyen konularda söz sahibi olma ve görüşlerinin ciddiye alınma hakkı vardır. Ailelerinin, topluluklarının ve daha geniş anlamda toplumun yaşamlarına anlamlı bir şekilde katılabilmek için çocuklar ve gençlerin desteğe ve katılım fırsatlarına ihtiyaçları vardır. Bilgiye, görüş ve duygularını ifade edebilecekleri bir alana ve soru sorma fırsatlarına ihtiyaçları var. Görev sahipleri sürekli bir süreç olarak çocukların konuyla ilgili bilgi almasını, başkalarıyla ilişki kurabilmesini ve görüşlerini özgürce ifade edebilmesini sağlamalıdır. Katılımın önündeki engeller belirlenmelidir.

3.Çocuğun yüksek yararı; Çocukları ve gençleri etkileyen tüm karar ve eylemlerde çocuğun yüksek yararı birinci öncelik olmalıdır. Kararlar, örneğin evlat edinme gibi bireysel çocuklarla veya örneğin oyun alanlarının tasarlanması gibi çocuk ve genç gruplarıyla ilgili olabilir. Her durumda, çocuklar ve gençler kendileri için en iyisinin ne olduğuna karar verme sürecine dahil edilmelidir. Bu unsur, farklı faktörlerin tartılması ve çocuğun görüşlerinin dikkate alınması anlamına gelir. Aynı zamanda yerel düzeyde politika oluşturma için de geçerlidir.

4.Çocuğun ayrımcılığa tabi tutulmaması; Her çocuk ve gence, yaşı, cinsiyeti, etnik kökeni, dini, dili, aile geçmişi veya diğer statüleri ne olursa olsun adil davranılmalı ve ayrımcılıktan korunmalıdır. Eşit fırsatlara ve mümkün olan en iyi sonuçlara erişim, aynı şekilde muamele görmek anlamına gelmez; bazı çocukların ve gençlerin engelleri ve zorlukları aşmak için diğerlerinden daha fazla desteğe ihtiyacı vardır. Bu ilke, görev sahiplerinin, çocukların ve ailelerin hizmetlere erişimini engelleyebilecek ve adaletsiz sonuçlara yol açabilecek çok sayıda engelin ve bazı

çocukların haklarından yararlanabilmeleri için özel yardıma ihtiyaç duyduklarının farkında olduklarını ima etmektedir.

5. *Çocukla ilişkili konularda hesap verilebilirlik ve şeffaflık*, Çocuklar ve gençler, profesyoneller ve yerel politikacılar arasındaki açık diyalog ve güçlü ilişkiler, hakların gerçeğe dönüştürülmesinin anahtarıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için herkesin hakları öğrenmesi ve anlaması konusunda desteklenmesi gerekir. Haklara ilişkin bilgi aynı zamanda çocukların ve gençlerin, haklarının korunmasını ve gerçekleştirilmesini sağlamaktan sorumlu kişilerden hesap sormalarına da olanak tanır. Çocukların ve ailelerin hakları konusunda bilinçlendirilmesi, bilgilerin kamuya açık hale getirilmesi, sosyal sorumluluk mekanizmalarının kurulması ve hak sahiplerinin çözüme erişiminin sağlanması temel unsurlardır.

6. *Çocuğun tüm gelişim alanlarına yönelik nitelikli ilgi hakkı*; Her çocuğun yaşama hakkı vardır ve her çocuk ve genç, güvende, sağlıklı olmak, büyümek ve gelişmek için aynı fırsatlardan yararlanmalıdır. Doğumdan yetişkinliğe kadar çocuklar ve gençler fiziksel, duygusal, sosyal, ruhsal ve eğitimsel açıdan pek çok farklı şekilde gelişirler ve bunun gerçekleşmesine yardımcı olmak için farklı profesyonellerin birlikte çalışması gerekir. Bu hakkın hayata geçirilmesinde çok sayıda müdahale yer almaktadır ve bu da sektörler arası koordinasyon ve gözetim mekanizmalarını en önemli hale getirmektedir.

7. *Çocukla ilişkili konularda dayanışma ve bölünmezlik ilkesi*; Çocuklar ve gençler, profesyoneller ve yerel politikacılar arasındaki açık diyalog ve güçlü ilişkiler, hakların gerçeğe dönüştürülmesinin anahtarıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için herkesin hakları öğrenmesi ve anlaması konusunda desteklenmesi gerekiyor. Haklara ilişkin bilgi aynı zamanda çocukların ve gençlerin, haklarının korunmasını ve gerçekleştirilmesini sağlamaktan sorumlu kişilerden hesap sormalarına da olanak tanır. Çocukların ve ailelerin hakları konusunda bilinçlendirilmesi, bilgilerin kamuya açık hale getirilmesi, sosyal sorumluluk mekanizmalarının kurulması ve hak sahiplerinin çözüme erişiminin sağlanması temel unsurlardır.

Çocuk Hakları Sözleşmesinin, çocuğun yaşamının tüm yönlerini kapsayan ve dünyanın her yerindeki tüm çocukların sahip olduğu medeni, siyasi, ekonomik,

sosyal ve kültürel hakları düzenleyen 54 maddesi bulunmaktadır. Ayrıca yetişkinlerin ve hükümetlerin tüm çocukların tüm haklardan yararlanabilmesini sağlamak için nasıl birlikte çalışması gerektiğini de açıklamaktadır. Bu sözleşmenin ilk 10 maddesi Tablo 5’de özetlenmiştir.

Tablo 5. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin ilk on maddesi, anlam bütünlüğü korunarak aşağıda *resmi metinden aynen aktarılmıştır*.

Madde	Sözleşmede onaylanan ilkeler
Madde 1	Bu Sözleşmenin amaçları bakımından çocuk, çocuğa uygulanabilecek kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan anlamına gelmektedir.
Madde 2	1. Taraf Devletler, çocuğun veya ebeveyninin ya da yasal vasisinin ırkı, rengi, cinsiyeti, dili, dini, siyasi veya diğer görüşler, ulusal, etnik veya sosyal köken, mülkiyet, engellilik, doğum veya diğer statü bakımından her bireyi eşit kabul etmektedir. 2. Taraf Devletler, çocuğun ebeveynlerinin, yasal vasilerinin veya aile üyelerinin durumları, faaliyetleri, ifade edilen görüşleri veya inançları nedeniyle her türlü ayrımcılığa veya cezaya karşı korunmasını sağlamak için uygun tüm önlemleri almalıdır.
Madde 3	1. Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar ya da yasama organları tarafından çocukları ilgilendiren tüm faaliyetlerde çocuğun yüksek yararı temel düşünce olacaktır. 2. Taraf Devletler, çocuğun ebeveynlerinin, yasal vasilerinin veya kendisinden yasal olarak sorumlu olan diğer kişilerin hak ve görevlerini dikkate alarak, çocuğun refahı için gerekli koruma ve bakımı sağlamayı taahhüt ederler; ve bu amaçla gerekli her türlü yasal ve idari tedbiri alır.

	3. Taraf Devletler, çocukların bakımından veya korunmasından sorumlu kurum, hizmet ve tesislerin, özellikle güvenlik, sağlık, personel sayısı ve uygunluğu konularında yetkili makamlarca belirlenen standartlara uygun olmasını sağlayacaklardır.
Madde 4	Taraf Devletler, bu Sözleşmede tanınan hakların uygulanması için gerekli tüm yasal, idari ve diğer tedbirleri alacaklardır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili olarak Taraf Devletler, mevcut kaynaklarının azami ölçüde ve ihtiyaç duyulduğunda uluslararası işbirliği çerçevesinde bu tür önlemleri alacaklardır.
Madde 5	Taraf Devletler, ana-babanın veya uygulanabildiği hallerde yerel geleneklere göre geniş aile veya topluluk üyelerinin, yasal vasilerin veya çocuktan yasal olarak sorumlu olan diğer kişilerin sorumluluklarına, haklarına ve görevlerine saygı göstereceklerdir. Çocuğun gelişen yetenekleri dikkate alınarak, çocuğun bu Sözleşmede tanınan hakları kullanması konusunda uygun yönlendirme ve rehberlik yapmalıdır.
Madde 6	1. Taraf Devletler her çocuğun doğuştan yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ederler. 2. Taraf Devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesini mümkün olan azami ölçüde sağlayacaklardır.
Madde 7	1. Çocuk doğumdan hemen sonra nüfusa kaydedilecek ve doğumundan itibaren bir isim alma, vatandaşlık alma hakkına sahip olacaktır. 2. Taraf Devletler, özellikle çocuğun aksi takdirde vatansız kalacağı durumlarda, bu hakların kendi ulusal kanunlarına ve bu alandaki ilgili uluslararası belgeler kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olarak uygulanmasını sağlayacaklardır.

Madde 8	1. Taraf Devletler, çocuğun, kanunla tanınan uyruk, isim ve aile ilişkileri de dahil olmak üzere kimliğini, hukuka aykırı müdahale olmaksızın koruma hakkına saygı göstermeyi taahhüt ederler. 2. Çocuğun kimliğinin bazı unsurlarının tamamından veya bir kısmından hukuka aykırı olarak yoksun bırakıldığı durumlarda, Taraf Devletler çocuğun kimliğinin hızla yeniden tesis edilmesi amacıyla uygun yardım ve korumayı sağlayacaklardır.
Madde 9	1. Taraf Devletler, adli incelemeye tabi yetkili makamların yürürlükteki yasa ve prosedürlere uygun olarak bu tür bir ayırmanın çocuğun yüksek yararı için gerekli olduğuna karar vermesi dışında, bir çocuğun ebeveynlerinden kendi istekleri dışında ayrılmamasını sağlayacaklardır. Böyle bir belirleme, çocuğun ebeveynleri tarafından istismarı veya ihmali gibi özel bir durumda veya ebeveynlerin ayrı yaşadığı ve çocuğun ikamet yerine ilişkin bir karar verilmesi gereken durumlarda gerekli olabilir. 2. Bu maddenin 1. paragrafına uygun olarak yapılan herhangi bir işlemde, ilgili tüm taraflara, işlemlere katılma ve görüşlerini bildirme fırsatı verilecektir. 3. Taraf Devletler, çocuğun yüksek yararına aykırı olmadığı sürece, ebeveynlerinin birinden veya her ikisinden ayrılan çocuğun, her iki ebeveynle de düzenli olarak kişisel ilişkiler kurma ve doğrudan temas kurma hakkına saygı göstereceklerdir. 4. Böyle bir ayrılığın, bir Taraf Devlet tarafından başlatılan, ebeveynlerden birinin veya her ikisinin gözetimine alınması, hapsedilmesi, sürgüne gönderilmesi, sınır dışı edilmesi veya ölümü (kişi Devletin gözetimi altındayken herhangi bir nedenden kaynaklanan ölüm dahil) gibi herhangi bir eylemden kaynaklanması durumunda veya çocuğun durumu söz konusu

	olduğunda, bu Taraf Devlet, talep üzerine, ebeveynlere, çocuğa veya uygunsa ailenin başka bir üyesine, mevcut olmayan aile üyesinin/üyelerinin nerede olduğuna ilişkin gerekli bilgileri sağlayacaktır; Bilgi çocuğun sağlığına zarar verebilir. Taraf Devletler ayrıca böyle bir talebin sunulmasının ilgili kişi/kişiler açısından olumsuz sonuçlara yol açmamasını da sağlayacaklardır.
Madde 10	1. 9. maddenin 1. paragrafı uyarınca Taraf Devletlerin yükümlülükleri uyarınca, bir çocuğun veya ebeveynlerinin, ailenin birleşmesi amacıyla bir Taraf Devlete girme veya onu terk etme yönündeki başvuruları, Taraf Devletler tarafından olumlu, insani ve hızlı bir şekilde. Taraf Devletler ayrıca, böyle bir talebin sunulmasının, başvuru sahipleri ve aile üyeleri açısından olumsuz sonuçlara yol açmamasını sağlayacaklardır. 2. Ebeveynleri farklı Devletlerde ikamet eden bir çocuk, istisnai durumlar dışında, her iki ebeveyniyle de düzenli olarak kişisel ilişkiler ve doğrudan temas kurma hakkına sahip olacaktır. Bu amaçla ve Taraf Devletlerin 9. maddenin 1. paragrafı kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olarak, çocuğun ve ebeveynlerinin, kendi ülkeleri de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeyi terk etme haklarına saygı göstereceklerdir.

Çocuk hakları 54 maddeden oluşmaktadır ancak burada maddelerin tamamı verilmemiş olup ilk on madde Tablo 5’de detaylı şekilde sunulmuştur. Çocuk haklarına ilişkin yorumlar, çocuklara özerk eylem kapasitesinin tanınmasından, çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak istismardan korunmasının sağlanmasına kadar uzanmaktadır (Uğurlu ve Gülsen, 2014). Uluslararası hukukta çocuk hakları hareketi gençlik hakları hareketinden farklı kabul edilmektedir. Çocuk hakları alanı çok geniştir ve özellikle hukuk, siyaset, din ve ahlak alanlarını kapsamaktadır (Gültekin, Bayır ve Dinç, 2016).

Yasalara göre reşit olmayan çocuklar, dünyanın bilinen hiçbir yargı alanında özerkliğe veya kendi başlarına karar verme hakkına sahip değildir. Bunun yerine, ebeveynler, sosyal hizmet uzmanları, öğretmenler, gençlik çalışanları ve diğerleri de dahil olmak üzere yetişkin bakıcıları, koşullara bağlı olarak bu yetkiye sahiptir (Erbay, 2013). Hükümet politikası gibi yapılar, bazı yorumcular tarafından yetişkinlerin çocukları istismar etme ve sömürme şekillerini maskeleyerek, bunun da çocuk yoksulluğuna, eğitim fırsatlarının eksikliğine ve çocuk işçiliğine yol açtığı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre çocuklar, toplumun davranış biçimini yeniden gözden geçirmesi gereken bir azınlık grubu olarak görülmelidir (Cranston & Janzen, 2017).

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN HAKLARI

Özel Gereksinimli Bireylerin Haklarının Kapsamı

Özel gereksinimli çocuklar ve gençler pek çok ülkede neredeyse her zaman planların, raporların ve yerel veya ulusal mevzuatın dışında tutulmaktadır. Çünkü insanlar bunun ayrı bir konu olduğunu ya da uzmanlaşmış bir sektörün sorumluluğu olduğunu düşünmektedir. Özel gereksinimli çocuklar ve gençlerin toplumun refah ve çeşitliliğine yaptıkları ve yapabilecekleri olumlu katkıları ve engeli bulunan bireylerin insan haklarını ve temel özgürlükleri tam kullanmaya ve topluma tam katılmaya teşvik etmenin onların toplumsal aidiyetlerine, toplumun insani, sosyal ve ekonomik yönden kalkınmasına ve yoksulluğun azalmasına katkıda bulunacağı en öncelikli hedef olmalıdır (Çitil ve Üçüncü, 2018).

Özel gereksinimli bireylerin sosyal yaşama uyum ve diğer tüm haklarını elde edebilmeleri için rehabilitasyon hizmetlerinin büyük önemi vardır. Rehabilitasyon, özel gereksinimli kişinin optimum zihinsel, fiziksel ve/veya sosyal işlevsellik düzeyine ulaşmasını sağlamayı, böylece bireye kendi hayatını değiştirebilecek araçları sağlamayı amaçlayan, hedef odaklı ve zaman sınırlı bir süreçtir. Bir işlev kaybını veya işlevsel bir sınırlamayı telafi etmeye yönelik önlemleri (örneğin, teknik yardımlarla) ve sosyal uyumu veya yeniden düzenlemeyi kolaylaştırmayı amaçlayan diğer önlemleri içerebilir ve özel gereksinimli bireylerin en doğal haklarıdır (Oğultürk, 2012).

Birçok çalışma, özel gereksinimli kadınların ve kızların hem aile ortamında hem de toplum içinde şiddet, ihmal, istismar ve kötü muamele gibi risklere daha fazla açık olduğunu ifade etmektedir. (Çitil ve Üçüncü, 2018; Gökbay, Ergen ve Özdemir, 2011; Yılmaz, 2010). Bu nedenle özel gereksinimli bireylerde cinsiyet faktörü de dikkate alınarak öncelikli haklarının farkında olunması ve hem toplumun hem de ailelerin sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir (Köksal, 2010).

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan 2024 araştırmalarına göre Türkiye nüfusunun %12.2'sini özel gereksinimli çocuk yaş grubu oluşturmaktadır. Bu rakam, Dünya Sağlık Örgütü'nün nüfusun ortalama olarak %10'unun bir miktar özel gereksinimli olduğunu ve bu kişilerin yaklaşık %7'sinin reşit olmadığını göstermektedir.

Özel gereksinimli çocuklarla ve gençlerle yapılan çalışmalar İnsan Hakları perspektifine göre belirlenmektedir; bunun kökleri kapsamlı bir haklar vizyonuna ve bu alanda sorumluluğu olan herkesin aktif katılımına dayanmaktadır. Buna ebeveynler, öğretmenler, toplum liderleri, belediye yetkilileri, merkezi hükümet, politikacılar, profesyoneller ve çocuklar ile gençler de dahildir (Oğultürk, 2012). Özel gereksinimli çocukların haklarına ilişkin genel perspektif, herkesin farklılıklarına saygı duyan bir toplumda haklara sahip kişiler olarak kabul edilmelerine dayalı olarak özel gereksinimli çocuk ve gençlere yönelik kapsayıcı bir vizyon öngörmektedir. Bu görüşe göre, yalnızca kanun değişikliği yapmak veya özel kanunlar çıkarmak değil, ayrımcılığın olmadığı bir toplumda onların tam katılımını ve ortak hakların kullanılmasını ve erişilebilirliğini sağlamak da toplumun temel sorumluluğudur. Özel gereksinimli bireylerin hakları Şekil 6'da özetlenmiştir.

Şekil 6. Özel gereksinimli bireylerin hakları (Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025)

Özel gereksinimli olmaya ilişkin konuların ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından belirtilen stratejiler doğrultusunda ele alınması ve yaptırımlar uygulanması gerekmektedir. Bir kişinin bedensel veya zihinsel olarak bir engelinin bulunması nedeniyle ayrımcılık tutumlarına maruz kalması, temel olarak insanlık onuru ve değerinin de ihlal edilmesi anlamına gelmektedir (Köksal, 2010). Bunun yanı sıra özel gereksinimli bireylerin çeşitliliğinin kabul edilmesi, daha yoğun desteğe ihtiyacı olan özel gereksinimli bireyler dahil olmak üzere, tüm engeli bulunan bireylerin insan haklarının güçlendirilmesi ve korunması gerekmektedir (Çitil ve Üçüncü, 2018).

Çeşitli araç ve yükümlülüklerin varlığına rağmen özel gereksinimli kişilerin topluma eşit bireyler olarak katılmaları önündeki manilerin halen varolmaya

devam ettiği ve dünyanın her yerinde özel gereksinimli bireylerin insan hakları ihlallerine maruz kaldıkları bir gerçektir. Bu nedenle tüm dünya lkelerinin onayladığı ve Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme özel gereksinimli bireylerin haklarının korunması amacıyla yürürlüğe konulmuştur.

2006 yılında kabul edilen ve 3 Mayıs 2008'de yürürlüğe giren Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, özel gereksinimli kişilerin insan haklarının tanınmasının ilerletilmesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu tür sözleşmeler ve Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların raporları, özel gereksinimli kişilerin haklarının gerçekleştirilmesine yönelik kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Özel gereksinimli kişilerin haklarının ana hatlarıyla belirtilmesi engelliliğe ilişkin algıların değiştirilmesi açısından önemlidir (Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025)

Hak temelli bir yaklaşım, özel gereksinimli kişiler de dahil olmak üzere geniş bir yelpazedeki kişilerin anlamlı katılımına olanak tanıyan koşulları yaratarak insan çeşitliliğine saygı duymanın, desteklemenin ve kutlamanın yollarını aramaktadır. Haklarının korunması ve geliştirilmesi yalnızca engellilikle ilgili hizmetlerin sağlanmasıyla sınırlı değildir. Özel gereksinimli bireyleri damgalayan ve ötekileştiren tutum ve davranışları değiştirmeye yönelik önlemlerin alınmasıyla ilgilidir. Aynı zamanda engelleri ortadan kaldıran ve özel gereksinimli kişilerin medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklarını kullanmasını güvence altına alan politikaların, yasaların ve programların hayata geçirilmesiyle de ilgilidir (Gökbay, Ergen ve Özdemir, 2011; Yılmaz, 2010).

Özel gereksinimli kişiler, kurumsallaşma, tecrit, damgalanma ve ayrımcılık ile sağlık, eğitim ve istihdam fırsatlarına erişim eksikliği dahil olmak üzere geniş kapsamlı insan hakları ihlalleriyle karşı karşıyadır. Aileye saygı, eğitim, istihdam, sağlık, siyasi ve kamusal hayata katılım, kültürel yaşama katılım, dinlenme, boş zaman ve spor, yaşama hakkı, işkenceye veya zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmama hakkı ve eşit korunma ve hukuktan eşit yararlanma hakkı, tüm bireylerin temel haklarıdır. Cdevletler, özel

gereksinimli kişilerin tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam ve eşit şekilde yararlanmasını sağlamayı ve doğuştan gelen onurlarına saygıyı teşvik etmeyi görev edinmektedirler (Çitil ve Üçüncü, 2018).

Milletlerarası Sözleşme; özel gereksinimli bireylerin insan haklarının korunmasını ve güçlendirilmesinin dikkate alınmasını temel madde olarak belirtmektedir. Aynı zamanda bu Sözleşme'yle bağdaşmayan eylemler veya uygulamalardan kaçınılması ve kamu kurum ve kuruluşlarının bu Sözleşme'ye uygun davranmalarının sağlanması ilk maddelerde vurgulanmaktadır. Kişiler, örgütler veya özel teşebbüslerin engelli olma durumuna dayalı ayrımcı uygulamalarını engellemek için gerekli tüm uygun tedbirlerin devletler tarafından alınması gerekmektedir (Çitil ve Üçüncü, 2018).

Özel gereksinimli bireylere yeni teknolojiler dahil hareket kolaylaştırıcı araçlara, yardımcı teknolojilere ve bunların beraberindeki diğer yardımcı ve destekleyici hizmetler ile tesislere ilişkin erişim bilgilerinin sağlanması aynı zamanda bu bireylerin iş ve sosyal yaşama kazandırılmasında da katkı sağlayan önemli bir insanî haktır (Köksal, 2010). Engeli bulunan bir birey ile çalışan meslek sahipleri ve işyeri personelinin engelli bireylere yönelik haklara ilişkin eğitiminin geliştirilmesi gerekmektedir (Kamuda Engelli İstihdamının Analizi Raporu, 2015).

Çocukluk Hakkı

Tüm çocuklar benzersiz bireylerdir ve bu şekilde davranılmayı hak ederler. Özel gereksinimli çocuklar diğer çocuklarla tamamen aynıdır, tek istisna onların daha savunmasız olmaları ve etraflarındakilere daha bağımlı olmalarıdır. Özel gereksinimli çocukların da diğer tüm çocuklar gibi sevgiye ve saygıya ihtiyaçları vardır. Ayrıca oynamaya, öğrenmeye, takdir edilmeye ve saygı duyulmaya ihtiyaçları vardır. Diğer çocuklar gibi onların da tüm duyularını kullanmaya teşvik edilmeleri gerekir ve bunu öğrenmenin en iyi yolu oyun oynamaktır. Kendine güven, çocukların gelişiminde ve öğrenmesinde hayati bir rol oynar ve özel gereksinimli çocuklar da istisna değildir. Aileleri ve içinde yaşadıkları

topluluk özel gereksinimli çocukların gelişimine ve öğrenmesine önemli bir katkı sağlayabilir. Özel gereksinimli çocukların da bireyselliklerine saygı duyan ve kabul eden gerçek bir dünyada yaşamayı ve bunlara katılmayı öğrenebilmeleri için çeşitli çocuklarla zaman geçirmeye ihtiyaçları vardır ve bu haklara da sahiptirler.

Bir Kimliğe Sahip Olma Ve Bir Ailenin Parçası Olma Hakkı

Var olma ve ait olma duygusunun kökleri kimlik duygusundan kaynaklanır. Çocukların kim olduklarını ve nereden geldiklerini bilmeleri son derece önemlidir. Bir ailenin parçası olduklarını bilmeleri gerekir. Çocuğun gelişim potansiyelinin artması büyük ölçüde ailenin yeterli duygusal destek ve sosyal bakım sağlamasına bağlıdır. Ailenin özel gereksinimli olma durumuna yeterince uyum sağlayamaması, çocuğun gelişimini ve psikososyal refahını olumsuz etkilemektedir ve toplumda etkin bir şekilde yaşama ve çalışma yeteneğini azaltabilmektedir. Bir çocuğun hayatı boyunca etkili bir şekilde bütünleşmesi, aile desteğine ve bakımına bağlıdır. Bazen özel gereksinimli bir çocuğun kabul edilmesi aile için bir yas süreci olabilir ve ailede belirli bir kaygıya neden olabilir, ancak çoğu aile grubu uyum sağlama ve zorluklarla yüzleşme ve yollarına devam etme yeteneğine sahiptir. Çoğunlukla yardıma ve danışmanlığa ihtiyaç duyarlar ve aile terapisi gerekli olabilir, ancak etkili aile uyumu temel olarak ailenin kendi kaynaklarına, başa çıkma ve aile iletişim becerilerine ve toplumun desteğine dayanır. Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin, özel gereksinimli çocuğu olan diğer ebeveynlerle iletişim kurarak duygularını ve korkularını anlatabilmeleri ve böylece tüm aile için yeni olan bir durumu kabullenmeye başlayabilmeleri çok önemlidir (Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025).

Eğitim Hakkı

Özel gereksinimli çocukların da diğer çocuklar gibi eğitim hakkı vardır. Bu hakkın kullanılmasını ve bu çocukların fiziksel, duygusal, entelektüel ve sosyal becerilerini tam olarak geliştirecek bir eğitim almalarını sağlama yükümlülüğü

bulunmaktadır. Çeşitlilik ve farklılıkların okulu ve tüm çocukları zenginleştiren unsurlar olduğu kapsayıcı bir okulun teşvik edilmesi gerekmektedir. Özel gereksinimli çocukları eğitmenin en iyi yolu onları özel gereksinimli olmayan çocuklarla buluşturmadır. Özel sınıflar, ayrı eğitim veya engelli çocukların genel okullardan alınması, özel gereksinimli olmanın doğası veya ciddiyeti, tamamlayıcı yardım ve hizmetler kullanılarak standart bir sınıfta tatmin edici bir şekilde eğitim alamayacak kadar yüksek olduğunda son çare olmalıdır.

Ayrımcılığa Maruz Kalmama Hakkı

Pek çok toplumda özel gereksinimli çocuk ve gençlerin maruz kaldığı ayrımcılık, bugüne kadar görünmez olmalarına da yansımaktadır. Özel gereksinimli çocukların okullara gitmelerine izin verilmemektedir, aileler bu çocukları saklamaktadır, özel gereksinimli çocuklar çoğu zaman binalara ve diğer kamu tesislerine erişememektedirler. Özel gereksinimli kızlar ve genç kadınlar için durum daha da zor olmaktadır. Özel gereksinimli kızlardan daha fazla özel gereksinimli erkek çocuk okullara ve tıp merkezlerine gitmektedir. Birçok ülkede insanlar erkek çocuklarına kızlardan daha iyi bakmaktadır. Ayrımcı olmayan muameleyi teşvik etmek, çocuk hakları açısından en önemli ilke olmalıdır çünkü özel gereksinimli kızlar aslında iki yönlü ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Özel gereksinimli çocuklarda fırsat eşitliğini teşvik etmek için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Özel gereksinimleri bulunan bir kişinin eğitimini herhangi bir şekilde etkileyen ayrımcılığa dayalı her türlü eylem geçersizdir (Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025).

Özel Gereksinimlilerin Haklarına Saygı Gösterilmesi Hakkı

Uluslararası hukuk ilkeleri hakların kullanılmasında ayrımcılığı yasaklasa da, özel gereksinimli çocuklar ve gençler söz konusu olduğunda bu çocukların ve gençlerin sıklıkla herhangi bir hakka sahip olmadığı düşünüldüğü için belirli maddelere atıfta bulunmak gerekir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde, standart kurallar ve çocuklar ile ilişkili maddeler ile engeli

bulunan kişilerle ilişkili maddeler, başlangıç niteliğindeki bir dizi ilkeyi oluşturmaktadır. Özel gereksinimli çocuk ve gençlerin genel ve özel haklarına saygı gösterilmesinin sağlanması Çocuk Hakları Sözleşmesinde detaylı şekilde belirtilmiştir.. Bu hakların yaygınlaştırılması, insanların özel gereksinimli çocuklara ve gençlere yönelik tutumlarını değiştirme ve onların haklarını geliştirme ve koruma gibi büyük zorluklarla mücadele etmeyi kolaylaştıracaktır.

Sağlık Hizmetlerine Erişim Hakkı

Özel gereksinimli kişiler Sağlık Bakanlığının sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkına sahiptir. Tıbbi, profesyonel, yardımcı ve idari personel, özel gereksinimli kişilere yardım ve tedaviyi kolaylaştıran iletişim, danışmanlık ve rehberlik konusunda aldıkları eğitime dayalı olarak özel bakım sağlamalıdır.

Özel Eğitim Hakkı

Hiç kimsenin maddi durumu veya zihinsel veya fiziksel engelleri nedeniyle uygun bir eğitim alması engellenmemelidir. Ailenin, bu konuda belirtilen eylemlerin gerçekleştirilmesinde ve hedeflere ulaşılmasında önemli bir rolü vardır. Devlet, ailedeki bir veya daha fazla özel gereksinimli bireyin bakımına yardımcı olmak amacıyla aileye kapsamlı bir eğitim (eğitim, spor, sağlık, istihdam vb.) sunmakla yükümlüdür. Özel gereksinimli kişilerin eğitimi onların entegrasyonunu ve sosyal, ekonomik ve kültürel katılımını amaçlamaktadır. Bu amaçla, genel eğitim ve özel eğitim kurumları, özel gereksinimli bireylerin gelişim özelliklerini, yeteneklerini, bireysel ve/veya aile durumlarını ve ilgilerini dikkate alarak özel gereksinimli kişileri kabul etmelidir.

Ayrıca hiç kimsenin bir eğitim kurumuna kabulü fiziksel, duyuşal veya zihinsel engeli nedeniyle reddedilemez, bu nedenle uzaklaştırılmaz veya okuldan atılamaz. Özel gereksinimleri bulunan bir kişinin eğitimini herhangi bir şekilde etkileyen ayrımcılığa dayalı her türlü eylem geçersizdir (Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025).

Engelli çocuklar ve gençler, Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede güvence altına alınan hakların yanı sıra, kendi özel durumlarından kaynaklanan haklardan da yararlanır ve kullanırlar. Devlet, bakanlıklar aracılığıyla, özel gereksinimli çocukların sağlık, eğitim, spor, kültür ve mesleki eğitim gibi uygun donanım ve hizmetlere sahip durumlarına uygun koşullara erişim için eşit fırsatlar sağlamakla yükümlüdür. Aynı şekilde, özel gereksinimli çocukların kişiliklerinin potansiyellerini en üst düzeyde tam olarak geliştirmeleri ve tam ve onurlu bir yaşam sürmeleri sağlanmalıdır, böylece topluma aktif katılımları, eşitlikleri ve fırsatları kolaylaştırılmış olur.

Türkiye’de özel gereksinimli çocuklara sağlanan eğitim hakkı, sadece okula erişimin sağlanmasıyla sınırlı değildir; bu hakkın gereği, çocuğun bireysel özelliklerine ve gelişimsel ihtiyaçlarına uygun bir öğrenme sürecinin yürütülmesini de içerir. Nitekim Kılıç ve Yıldız’ın (2023) çalışması, Portage yaklaşımına dayalı anne eğitim programının, otizm spektrum bozukluğu tanısı bulunan bir çocuğun öz bakım becerilerinde anlamlı bir ilerleme sağladığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, eğitim hakkının işlevsel kılınmasının yalnızca yasal düzenlemelerle sınırlı olmadığı; aynı zamanda aile katılımının güçlendirilmesi ve çocuğa uygun öğretim uygulamalarının sürece dahil edilmesiyle sağlanabileceği ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Özel gereksinimli olma ve özel gereksinim nedeniyle farklı olma durumu, günümüzde dünya toplumlarının bildiği ve çözüm aradığı bir olgu haline gelmiştir. Özel gereksinimli bireylerin duygusal, bilişsel, sosyal gelişim süreçlerinin incelenmesi çok önemlidir. Sadece bir özel gereksinimli birey değil aileler ve toplum ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitsel alanlarda etkilenmektedir. Özel gereksinimli bireylerin her geçen gün daha fazla hak ve imkâna sahip olmaları sevindirici gelişmeler olsa da halen özel gereksinimli bireylerin hakları konusunda beklenen düzeyde gelişmelerin dünya genelinde tam anlamıyla gerçekleşmediği de görülmektedir.

Son yıllarda mevzuat alanında ve uygulamada yapılan köklü değişikliklerle, özel gereksinimli bireylerin hayatın her alanına etkin katılımı kolaylaştırılmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından hayata geçirilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, bunun uluslararası çapta gerçekleşmesinde yararlı olan bir yaptırım sağlamıştır. Ulusal çapta ise ülkemizde 2005 yılında çıkarılan Engelliler Kanununu (5378 sayılı Kanun) özel gereksinimleri bulunan bireylere yönelik çok önemli kolaylıklar sağlamıştır. Bu kanun ve akabinde gelen düzenlemelerle özel gereksinimli bireylerin bakım hizmetlerinden sağlığa, eğitimden istihdama, ücretsiz seyahat hakkından vergi indirimlerine kadar tüm alanlarda hak temelli yaklaşım benimsenmeye başlamıştır. Böylece özel gereksinimli çocukların hayat standartlarının yükseltilmesi bakımından oldukça önemli ilkeler benimsenmiştir.

Hak temelli bir yaklaşımla özel eğitim, istihdam, sosyal yardım, sosyal hayata katılım, bakım hizmetlerini ve aile destek hizmetleri geliştirilmelidir ve çeşitlendirilmelidir. Özel gereksinimli çocukların kendi sosyal çevrelerinden ayrılmadan yaşamlarını bağımsız şekilde sürdürmeleri en önemli haklarıdır.

Özel gereksinimli bireylere yönelik yasal düzenlemelerin yalnızca hazırlanması değil, bu düzenlemelerin uygulama aşamasında da gerekli özenin gösterilmesi büyük önem taşımaktadır. Yasal düzenlemelerin doğru biçimde

oluşturulması, özel gereksinimli bireylerin bilişsel, dil, sosyal ve duygusal gelişim alanlarının desteklenmesine katkı sağlayacak; aynı zamanda onlar için planlanacak uygulamalar açısından da temel bir hareket noktası oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

- Adhav, S. (2016). Study of human rights generations with special reference to fourth generation human rights. *PE Society's Modern Law College's Law Journal*, 4(1): 9-13
- Akyüz, E. (2012). Çocuk hukuku çocukların hakları ve korunması. Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın-Sünbül, Z. ve Aslan-Gördesli, M. (2020). Self-compassion and resilience in parents of children with special needs: the mediating role of hope. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 49(2), 690-705
<https://doi.org/10.14812/cufej.749645>
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (2001). İkinci ve üçüncü ilerleme raporu Türkiye.
<https://www.aile.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/protokoller/turkce-metin-icin-tiklayiniz-pdf-formatinda.pdf>
- Birleşmiş Milletler (2012). Asya-Pasifik Bölgesinde Engelli Bireyler için Hakların Gerçeğe Dönüştürülmesine Yönelik Incheon Stratejisi. At from: <https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/uluslararası-mevzuat/turkce.pdf>
- Brennan, C.S., (2020). *Disability Rights During the Pandemic: A Global Report on Findings of the Disability Rights Monitor*. 2020, Disability Rights Monitor.
- Burcu, E. (2011). Türkiye’de engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.
- Caroli, M.E., Sagone, E. (2013). Siblings and disability: A study on social attitudes toward disabled brothers and sisters. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 93:1217–23

- Cillo, D. (2009). Avrupa Birliği giriş sürecinde engellilerin eğitimi ve istihdamı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı
- Clini, E.M. (2009). Effects of early inpatient rehabilitation after acute exacerbation of COPD. *Respiratory Medicine*, 103:1526- 1531. doi:10.1016/j.rmed.2009.04.011 PMID:19447015
- Coşkun, M.K. (2010). Engellilere yönelik hizmetler: Amasya örneği. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Sivas
- Cranston, J., & Janzen, M. D. (2017). A critical approach to teaching about, through, and for human rights. *The Canadian Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 8 (3), 1-18. Retrieved from http://ir.lib.uwo.ca/cjsotl_rcacea/vol8/iss3/2
- Cousins, W., & Milner, S. (2007). Children's rights: A cross-border study of residential care. *Irish Journal of Psychology*, 27, 88–96.
- Çamur, A. & Arap, İ. (2023). Türkiye’de engellilik politikasının gündeme gelmesinde uluslararası aktörlerin etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 1-19
- Çoban, G., Özdemir, N. ve Hasırcı, B.B. (2023). Özel gereksinimli bireyler ile ilgili yapılan uygulamalar: Türkiye örneği. ESEPCONGRESS23 Tam Metin ve Özet Bildiri Kitabı
- Çitil, M. ve Üçüncü, M.K. (2018). Türkiye’de engelli hakları ve engelliler hukuku’nun durumu. *TAAD*, 9(35), 233-291.
- Douzinias, C. (2015). Hukuk, adalet ve insan hakları eleştirel bir yaklaşım. (2. Baskı) (R. Sağlam, K. Akbaş, Çev.). Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Ellis, J. T., Luiselli, J. K., Amirault, D., Byrne, S., O’Malley Cannon, B., Taras, M., Wolongevicz, J. & Sisson, R.W. (2002) Families of children with developmental disabilities: assessment and comparison of self-reported needs in relation to situational variables. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 14, 191–202.

- Emerson, E. (2006). Socio-economic position, household composition, health status and indicators of the well-being of mothers of children with and without intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research: JIDR*. 50(1), 862- 873. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00900.x> PMID:17100947
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2006). Birleşmiş Milletler Şartı'nda ilan. Erişim tarihi: 19.05.2024 https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf
- Enarson, E. (2009). Women, gender, and disaster: abilities and disabilities. Retrieved from https://www.gdnonline.org/resources/GDN_GenderNote4_Abilities.pdf
- Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025 (2023). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları. https://aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf
- Erbay, E. (2013). Çocukların katılım hakkı üzerine bir Türkiye değerlendirmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 38-54.
- Flekkoy, M. G., & Kaufman, N. H. (1997). The participation rights of the child: rights and responsibilities in family and society. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Gezen, M. (2023). Birleşmiş Milletler çocuk hakları bildirgesi nazarında ihmal kavramının Capharnaüm filmindeki Zain karakteri üzerinden incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 203-225.
- Gökbay, Z. İ., Ergen, A. ve Özdemir, N. (2011). Engelli bireylerin istihdamına yönelik bir vaka çalışması: engelsiz eğitim. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(36), 1-8
- Gul, İ. I. (2008). Bir hak mücadelesi alanı olarak engellilik ve engellilerin haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, *ÖZ-VERİ Dergisi*, 5(2) 1233-1249.

- Gültekin, M., Bayır, G. Ö. ve Dinç, M. (2016). Haklarımız var: Çocukların gözünden çocuk hakları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*; 8(24): 971-1005.
- Hannah, M.E., Midlarsky, E. (2005). Helping by siblings of children with mental retardation. *American Journal on Mental Retardation*. 110:87–99.
- Harcourt, D., & Hägglund, S. (2013). Turning the UNCRC upside down: A bottom-up perspective on children's rights. *International Journal of Early Years Education*, 21(4), 286-299.
- Hodge, D., Hoffman, C.D., Sweeney, D.P. (2019). Increased psychopathology in parents of children with autism: genetic liability or burden of caregiving? *Journal of Developmental and Physical Disabilities*. 23:227–39
- Human Resources (2023). Update Implementation of the United Nations Disability Inclusion Strategy, including the WHO policy on disability Report by the Director-General. Executive Board EB154/47 154th session 13 December 2023 Provisional agenda.
- International Labour Organization-ILO (2015). ILO and disability inclusion. People with disabilities in the world of work.
- Kamuda Engelli İstihdamının Analizi Raporu (2015). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://www.aile.gov.tr/media/5649/kamuda-engelli-istihdaminin-analizi-son.pdf>
- Karadag, G. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*. 8:315–22
- Karakaş, B. ve Çevik, Ö. C. (2016). Çocuk refahı: Çocuk hakları perspektifinden bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3): 887-906.
- Kılıç, K., & Yıldız, F. Ü. (2023). Portage Destekli Anne Eğitim Programı'nın otizmli çocuğun öz bakım gelişimi üzerindeki etkisi. *Ankara Üniversitesi*

- Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 24(4), 485–507.
<https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.1087754>
- KidsRights Index 2023 Report (2023). At from: <https://files.kidsrights.org/wp-content/uploads/2023/06/18142918/KidsRights-Index-2023-Report.pdf>
- Kosher, H., Ben-Arieh, A. & Hendelsman, Y. (2019). Children’s rights and social work. Springer briefs in rights based approaches to social work. DOI 10.1007/978-3-319-43920-4
- Krahe, B. & Altwasser, C. (2006). Changing negative attitudes towards person with physical disabilities. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 16, 59-69
- Ladd, R. E. (2002). Rights of the child: A philosophical approach. In K. Alaimo & B. Klug (Eds.), *Children as equals: Exploring the rights of the child* (pp. 89–101). Lanham, MD: University Press of America.
- Leyser, Y., Cumblad, C. & Strikman, D. (1986). Direct Intervention to modify attitude towards the handicapped by community volunteers: the learning about handicapped programme. *Educational Review*, 38(3), 229-236.
- McGill, S. (2010). Adapted from *childhood disability: a parent’s struggle*, by K. Moses and *you are not alone: for parents when they learn their child has a disability*. WjQ Publishing, Toronto.
- Mergan, B. (2022). Engellilerde beden eğitimi ve spor eğitimi bölümü öğrencilerinin zihinsel engelli bireylerin sportif etkinliklere katılımına ilişkin farkındalık düzeylerinin incelenmesi. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Mwendwa, T. N., Murangira, A. & Lang, R. (2009). Mainstreaming the rights of persons with disabilities in national development frameworks. *Journal of International Development*, 21, 662–672.
- Oğultürk, N. (2012). Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin, aile işlevlerini etkileyen etmenler: çankaya belediyesinden hizmet alan aileler üzerin bir değerlendirme. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Olkin, R. & Pledger, C. (2003). Can disability studies and psychology join hands? *American Psychologist*, 58(4):296-304.<http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.58.4.296>
- Özsenol, F. ve Isıkhani, V. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2) 156-164.
- Öztabak, M. Ü. (2017). Engelli bireylerin yaşamdan beklentilerinin incelenmesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, 355-375. <https://doi.org/10.16947/fsmia.323388>
- Rahman, A. (2009). Cluster randomized trial of a parent-based intervention to support early development of children in a lowincome country. *Child: Care, Health and Development*, 35:56-62. doi:10.1111/j.1365-2214.2008.00897.x PMID:18991970
- Rothstein, L. (2014). Disability discrimination statutes or tort law: which provides the best means to ensure an accessible environment? *Ohio State Law Journal* 1263: 1297
- Sarı, H.Y. (2007). Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerde aile yüklenmesi. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 11:1-7
- Shpendi Şirin, T. ve Ahmetoğlu, E. (2024). Özel gereksinimli bireylerin okul öncesi eğitim kurumlarında temsil edilmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(1), 493-513.
- Şen, E., Yurtsever, S. (2007). Difficulties experienced by families with disabled children. *J Spec Pediatr Nurs*. 12:238-52.
- Taanila, A., Kokkonen, J., Järvelin, M.R. (1996). The long-term effects of children's early-onset disability on marital relationships. *Dev Med Child Neurol*. 38:567-77
- Tellioğlu, S. (2019). Türkiye'de engellilere yönelik sosyal hizmetlerin ve politikaların tarihçesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(88), 818-832
- Timur-Taşhan, Ş. ve Erci, B. (2018). Her yönüyle engellilik. Ankara: Anadolu Nobel Yayıncılık.

- Uçuş, Ş., ve Şahin, A. E. (2012). Çocuk Hakları 301 Sözleşmesine yönelik öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin görüşleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 25-41.
- Uğurlu, Z. ve Gülsen, İ. (2014). Çocuk hakları ve hukuki bağlamda çocuğun ihmal ve istismardan korunması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*. 1(1): 1-24
- UNICEF (2004). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. Her çocuk için sağlık, eğitim, eşitlik, koruma ve insanlığın gelişimi. UNICEF Türkiye Temsilciliği. Available from: https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf
- United Nations Disability Inclusion Strategy (2022). Disability-Inclusive Communication Guidelines. New York: United Nations; 2022 at from: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_disability-inclusive_communication_guidelines.pdf
- Uzunoglu, E. (2019). Engelli bireye sahip ailelerin sorunları ve sosyal dışlanması üzerine nitel bir inceleme, Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi
- Whaley, B.A., Martinis, J.G., Pagano, G.F., Barthol, S., Senzer, J., Williamson, P.R. & Blanck, P.D. (2024). The Americans with disabilities act and equal access to public spaces. *Laws* 13: 5. <https://doi.org/10.3390/laws13010005>
- World Social Report (2023). Leaving no one behind in an ageing World. Department Of Economic And Social Affairs. United Nations. Erişim tarihi: 19.05.2024 From at: <https://social.desa.un.org/sites/default/files/publications/2023-02/WorldSocialReport2023.pdf>
- World Health Organization (2021). Organisation for Economic Co-operation and Development. Pricing Long-Term Care for Older Persons. Geneva and Paris: World Health Organization and OECD Publishing.
- World Report on Disability (2011). Publications of the World Health Organization. At from:

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/665131468331271288/pdf/627830WP0World00PUBLIC00BOX361491B0.pdf>

- Yazıcı, D. & Durmuşoğlu, M. C. (2017). Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin karşılaştığı sorunlar ve beklentilerinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 30(2), 657-681. at: <https://www.researchgate.net/publication/321964784>
- Yılmaz, V. (2010). Türkiye refah rejiminde engelliliğin politik ekonomisi. Yüksek Lisans Tezi Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. İstanbul.
- Zayas, J., Garcia, J.C., Lacsamana, L., Garcia, F.D. & Alburo-Cañete, K.Z. (2017). Making inclusion work in disaster recovery in the aftermath of typhoon haiyan. Women with Disability Leap to Economic and Social Progress.